

РЕЄСТРАЦІЙНА ФОРМА

№	Назва поля	Вміст поля
1.	Назва роботи	Магістерська робота
2.	УДК	338.43:631.115
3.	Автор (ППП)	Романенко Олександр Олександрович
4.	Дата захисту (рік, місяць, день)	2023/11/17
5.	Факультет (ННІ)	Економічний факультет
6.	Кафедра (шифр, назва)	Кафедра економіки (11.03)
7.	Спеціальність	Економіка
8.	Освітня програма	Економіка підприємства
9.	Програма підготовки	Освітньо-професійна
10.	Форма навчання	Денна
11.	Тема кваліфікаційної магістерської роботи	Розвиток малих форм господарювання в аграрному секторі економіки
12.	Керівник (ПНІ, науковий ступінь, вчене звання)	Ланченко Євгеній Олександрович, доктор економічних наук, доцент
13.	Ключові слова (до 10 слів)	Мала форма господарювання, сільськогосподарське підприємство, фермерське господарство, домогосподарство, особисте селянське господарство, трудомісткість, зайнятість, інвестиції
14.	Анотація (до 300 символів)	Наведено соціально-економічну суть малих форм господарювання і їх значення для розвитку сільського господарства й сільських територій. Проаналізовано стан виробництва продукції і зайнятості населення в малих формах господарювання в аграрному секторі економіки. Визначено стратегічні напрями виробництва продукції в малих формах господарювання в аграрному секторі економіки. Обґрунтовано науково-практичні засади ефективного розвитку фермерських господарств

Керівник магістерської роботи

(підпис)

Ланченко Є.О.

(ПНІ)

НУБІП України

НУБІП України

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

НУБІП України

11.13 – МКР. 1741 «С» 2022.11.21. 027 ПЗ

РОМАНЕНКА ОЛЕКСАНДРА ОЛЕКСАНДРОВИЧА

НУБІП України

2023 р.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Економічний факультет

УДК 338.43:631.115

НОГОДЖЕНО ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ
Декан економічного факультету Завідувач кафедри економіки

_____ Анатолій ДІБРОВА
(підпис)

_____ Вікторія БАЙДАЛА
(підпис)

« » 2023 р. « » 2023 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:
**«Розвиток малих форм господарювання
в аграрному секторі економіки»**

Спеціальність 051 Економіка

(код і назва)

Освітня програма Економіка підприємства

(назва)

Орієнтація освітньої програми

освітньо-професійна

(освітньо-професійна або освітньо-наукова)

Гарант освітньої програми

К.с.н., доцент

**Керівник магістерської
кваліфікаційної роботи**

д.е.н, доцент

(науковий ступінь та вчене звання)

Тетяна ГУЦУЛ

(підпис)

(ПІП)

Євгеній ЛАНЧЕНКО

(підпис)

(ПІП)

Виконав

(підпис)

Олександр
РОМАНЕНКО

(ПІІІ студента)

Київ – 2023

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Економічний факультет

Завідувач кафедри економіки

д. е. н., проф. _____

Байдала В.В.

(науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

(ПШП)

ЗАВДАННЯ ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ СТУДЕНТУ

Романенку Олександрю Олександровичу

(прізвище, ім'я, по батькові)

Спеціальність 051 Економіка

(код і назва)

Освітня програма «Економіка підприємства»

(назва)

Орієнтація освітньої програми _____

освітньо-професійна

(освітньо-професійна або освітньо-наукова)

Тема магістерської роботи: «Розвиток малих форм господарювання в аграрному секторі економіки»

Затверджена наказом ректора НУБіП України від 21.11.2022 р. № 1741 "С"

Термін подання завершеної роботи на кафедру _____

2023.11.04

(рік, місяць, число)

Вихідні дані до магістерської роботи: монографії, періодичні наукові видання, нормативно-правові акти, інформаційні дані Держстату України, підручники, навчальні посібники.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Теоретичні основи формування й функціонування малих форм господарювання в сільському господарстві.
2. Аналіз виробництва продукції і зайнятості населення в сільськогосподарських підприємствах.
3. Стратегічні напрями розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі економіки.

Перелік графічного матеріалу (за потреби): таблиці, рисунки, схеми.

Дата видачі завдання «07» листопада 2022 р.

Керівник магістерської
кваліфікаційної роботи

(підпис)

Євгеній
ЛАНЧЕНКО

(прізвище та ініціали)

Завдання прийняв до
виконання

(підпис)

Олександр РОМАНЕНКО

(прізвище та ініціали студента)

РЕФЕРАТ

Магістерська робота на тему: «Розвиток малих форм господарювання в аграрному секторі економіки» викладена на 81 сторінці комп'ютерного тексту, містить 15 таблиць, 1 рисунок. Для написання магістерської роботи використано 54 джерела.

Метою магістерської роботи є обґрунтування стратегічних напрямів розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі економіки.

Об'єкт дослідження – процес розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі економіки.

Предмет дослідження – теоретичні й науково-практичні засади розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі економіки в умовах воєнного стану та подальшого післявоєнного періоду.

Методи дослідження – абстрактно-логічний, монографічний, статистико-економічний, розрахунково-конструктивний методи. У розділі 1 наведено соціально-економічну суть малих форм господарювання і їх значення для забезпечення зайнятості сільського населення. У розділі 2 проаналізовано стан виробництва продукції і зайнятості населення в малих формах господарювання в аграрному секторі економіки. У розділі 3 визначено стратегічні напрями виробництва продукції в малих формах господарювання в аграрному секторі економіки. Обґрунтовано науково-практичні засади ефективного розвитку фермерських господарств.

Ключові слова: мала форма господарювання, сільськогосподарське підприємство, фермерське господарство, домогосподарство, особисте селянське господарство, трудомісткість, зайнятість, інвестиції.

ЗМІСТ	
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ	8
1.1. Організаційно-правові засади розвитку підприємництва та різних видів підприємств	8
1.2. Суть і значення сільськогосподарських підприємств і малих форм господарювання в аграрному секторі економіки	17
1.3. Особливості розвитку малих підприємств та їх підтримки в ринковій економіці	25
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ	30
2.1. Аналіз господарської діяльності сільськогосподарських підприємств України	30
2.2. Стан розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі економіки	36
2.3. Ефективність виробництва продукції у фермерському господарстві (на прикладі «Агро-Платіnum» у Чернігівській області)	42
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МАЛИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ	50
3.1. Стратегічні напрями розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі економіки	50
3.2. Напрями державної підтримки розвитку фермерських господарств в Україні	55
3.3. Розвиток обслуговуючої кооперації в аграрному секторі економіки	61
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76

НУБІП України

ВСТУП

В Україні пройдено історичний етап децентралізації влади та сформовано 1470 тис. територіальних громад. Більшість з них можна вважати переважно сільськими за охопленням сільських територій і сільських (селищних) населених пунктів. В аграрному секторі економіки багатьох цих громад простежується активний розвиток сільських домогосподарств і малих підприємств, діяльність яких направлена на забезпечення своїх родин агропродовольчою продукцією та реалізацію надлишків на звичайних ринках.

Малі форми господарювання в аграрному секторі економіки функціонують як головні «роботодавці» для сільського населення. Формальні суб'єкти малого агропідприємництва ще не набули такого активного розвитку, щоб забезпечити всіх охочих селян робочими місцями й трудовими доходами. Тому обрана відповідна тема дослідження розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі економіки є актуальною.

Метою магістерської роботи є обґрунтування стратегічних напрямів розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі економіки.

Завданнями магістерської роботи є:

- розглянути теоретико-правові основи формування різних видів сільськогосподарських підприємств;

- визначити суть і види малих форм господарювання в аграрному секторі економіки;

- установити стан розвитку різних форм господарювання в аграрному секторі економіки;

- проаналізувати соціально-економічний стан розвитку малих форм господарювання;

- обґрунтувати стратегічні напрями ефективного виробництва продукції малими формами господарювання в аграрному секторі економіки;

- визначити головні напрями державної підтримки розвитку малих сільськогосподарських підприємств;

НУБІП України
обґрунтувати інноваційні заходи в господарській діяльності малих форм господарювання в аграрному секторі економіки.
Об'єктом дослідження є процес розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі економіки.

НУБІП України
Предмет дослідження – теоретичні й науково-практичні засади розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі економіки в умовах воєнного стану та подальшого післявоєнного періоду.

НУБІП України
Інформаційно-теоретичною базою проведеного науково-економічного дослідження слугували монографії, нормативно-правові акти України, статистичні збірники й щорічники, підручники й навчальні посібники, наукові статті й тези конференцій, а також результати особистих досліджень.

НУБІП України
У результаті виконання магістерської кваліфікаційної роботи щодо дослідження розвитку малих форм господарювання автор брав участь у двох наукових конференціях і опублікував у співавторстві, відповідно, 2 тези доповідей.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

1.1. Організаційно-правові засади розвитку підприємництва та різних видів підприємств

Підприємництво є однією із форм економічної діяльності. Виходячи з того, що підприємництво має за мету не стільки одержання прибутку, скільки безперервність відтворювального процесу, пов'язаного із відтворенням попиту і задоволенням постійно зростаючих потреб індивідумів або соціальної групи, суспільства в цілому, то його сутність, на наш погляд, слід визначати як процес безперервного пошуку змін у потребах, споживчому попиті на продукцію і послуги, задоволення цієї потреби шляхом організації виробництва, збуту, маркетингу, логістики, менеджменту, орієнтованих на самі кращі новачії, що приносять максимум приросту продуктивності і ефективності.

У наведеному визначенні підприємництва акцент робиться не на максимізацію прибутку, а на потреби, задоволення яких завдяки високому рівню організації підприємництва і може принести максимальний прибуток.

Підприємництво – особливий ресурс, притаманний окремим особам. Воно зв'язане із ризиком, ініціативою, творчістю, пошуком нових рішень. Це особлива внутрішня властивість, якою наділені не всі люди, а отже, даний ресурс також обмежений. Звідси, *підприємництво* – це ініціативна самостійна діяльність громадян і їх об'єднань, яка здійснюється на свій страх і ризик і під свою відповідальність та направлена на одержання прибутку.

Проте, підприємництво було б не коректно ототожнювати з „бізнесом”. Більш справедливо вважати підприємництво як стиль господарювання, якому властиві принципи новаторства, ініціативи, орієнтації на нововведення. Підприємець може займатися будь-якими видами діяльності (господарсько-

виробничою, торгово-закупівельною, інноваційною, консультаційною, посередницькою тощо), якщо вони не заборонені законом.

Мотивація підприємця значно відрізняється, наприклад, від мотивації спеціалістів і менеджерів, які не мають якостей підприємця. Спеціаліст орієнтований на професійний ріст і нагромадження знань, для чого важлива оцінка його дійсної кваліфікації професіоналами. Менеджер (адміністратор) орієнтований на кар'єрний ріст і схильний до управлінської праці. Тому не кожний спеціаліст або адміністратор може стати підприємцем. Для того, щоб бути успішним підприємцем, потрібні специфічні властивості і відповідні мотиви поведінки.

Підприємець у малому бізнесі демонструє певний талант, ентузіазм, відданість своєму бізнесу, які дуже рідко можна побачити у менеджерів фірм.

Підприємець розглядає продаж товару, надання послуг або виконання роботи як засіб спілкування із споживачем (клієнтом). Мета бізнесу – створити споживача. Якщо споживача (клієнта) не задовольняє товар, підприємець змінює весь механізм своїх дій, всю політику і концепцію товару. Він не може обмежитись змінами в процесі продажу.

Українське законодавство визначає підприємця як суб'єкта, діяльність якого направлена на одержання прибутку і ведеться ним на умовах власної майнової відповідальності.

Підприємницька діяльність може здійснюватись однією людиною або колективом (партнери), із застосуванням найманої праці або без неї, із утворенням юридичної особи або без неї.

Суб'єктами підприємництва можуть бути:

- громадяни України та інших держав, не обмежені у встановленому законодавством порядку у своїй діяльності;

- громадяни іноземних держав і особи без громадянства – в межах повноважень, установлених законодавством;

- об'єднання громадян (партнери).

Підприємницька діяльність без залучення найманої праці, реєструється як індивідуальна трудова діяльність, а з залученням найманої праці – як фірма. Для здійснення підприємницької діяльності необхідні певні умови:

- різноманітність форм власності і форм господарювання;
- стабільність економічної і політичної ситуації в країні;
- економічна свобода виробників і споживачів;
- відкритість і урівноваженість ринку;
- формування громадянського правового суспільства. Захист

власності і прав підприємців;

- пільговий режим оподаткування і кредитування.

Отже, найважливішими рисами підприємництва є ризик, мобільність і динамічність. Сама ж підприємницька діяльність характеризується тим, що підприємець береться за все те, за що споживач готовий заплатити сьогодні грошми. Проте, підприємець не є єдиним суб'єктом в зоні здійснення діяльності, у будь-якому випадку він змушений взаємодіяти із споживачем як основним контрагентом, а також державою, яка в різних ситуаціях може виступати в якості помічника або противника.

В залежності від конкретної ситуації держава може бути:

- гальмом розвитку підприємництва, коли вона створює вкрай несприятливу обстановку для розвитку підприємництва або навіть забороняє його;

- стороннім спостерігачем, коли держава прямо не забороняє підприємницьку діяльність, але в той же час і не сприяє цьому розвитку.

На розвиток підприємницької діяльності великий вплив має зовнішнє середовище (табл. 1.1).

Щоб реалізувати товар, необхідно його мати. Товар підприємець може виробляти сам, одержувати від інших, а потім реалізовувати. Таким чином, підприємництво можна розділити на три форми: виробниче, комерційне,

фінансове. Будучи відносно самостійними видами діяльності, вони доповнюють один одного.

Таблиця 1.1

Характеристика факторів зовнішнього середовища, які мають вплив на підприємницьку діяльність [1]

Фактори	Основні характеристики
Природні	Рівень використання потенціалу природних ресурсів. Джерела паливо-енергетичних ресурсів і сировини. Екологічні показники, їх нормативи та рівень їх дотримання. Розвиненість системи державного контролю охорони навколишнього середовища і регулювання інтенсивності використання запасів палива, енергії і сировини
Демографічні	Структура, чисельність, щільність і відтворювальні характеристики населення. Народжуваність, смертність, стійкість сімейних союзів, релігія, етнічна однорідність
Економічні	Фінансовий стан робітників, службовців і пенсіонерів, їх купівельна здатність. Показники фінансово-кредитної системи. Економічна кон'юнктура і інфляція. Розвиненість системи оподаткування, її адекватність до споживчого кошика населення. Ціни і тенденції споживання, еластичність попиту
Політико-правові	Розвиненість правового захисту населення і законодавства, яке супроводжує підприємницьку діяльність. Наявність зовнішньополітичних союзів і програм, які забезпечують стійкість і стабільність формування розвиток ринкових відносин. Роль громадських організацій в системі виробітку і прийняття державних і урядових рішень
Науково-технічні	Стан і розвиток НТП у базових галузях економіки. Ступінь впровадження нових технологій і рівень їх апробації в суспільному виробництві. Показники економічної і технічної безпеки існуючих і перспективних технологій
Соціально-культурні	Розвиненість ринкового менталітету населення, культурні і моральні показники споживачів, організаційна і споживча культура, стійкість традицій, звичок, обрядів, динаміка культури поведінки

Виробниче підприємництво – це діяльність, направлена на виробництво продукції, надання послуг, виконання робіт, збір, обробку і надання інформації тощо, яка підлягає послідовній реалізації споживачам. Для реалізації необхідні фінансові і матеріальні ресурси.

Результатом даного виду підприємництва є виробництво продукту, який повинен бути реалізованим. Реалізація можлива за допомогою посередників, агентів, брокерів тощо або власними силами. Зусилля підприємця повинні бути

зосередженими на укладанні угоди на поставку виготовленого продукту до початку його виробництва, щоб знизити ризик банкрутства. Необхідно слідкувати за кон'юнктурою, щоб своєчасно відреагувати на зміни попиту, що призводить до індивідуалізації товару (послуги) і формування ціни.

Підприємець повинен прагнути до прискорення оборотності, враховуючи, що угода повинна давати річний прибуток не менше 20-22% від витрат.

Під контролем підприємця повинні перебувати канали розподілу продукції (робіт, послуг) – оптова і роздрібна мережа, дилери, агенти тощо, швидкість обороту вкладених засобів у багатьох випадках визначається каналами розподілу.

Комерційне підприємство характеризується тим, що його зміст становлять товарно-грошові, торгово-обмінні операції, тобто має місце перепродаж.

Підприємець повинен розробити конкретний план дій – маркетинг-план, а в ньому визначити заходи з проведення угоди купівлі-продажу; зробити розрахунки цін по закупівлі і продажу, затрат, результатів, визначити засоби на рекламу; транспортні витрати, на оформлення комерційних документів, видатки на утримання необхідного персоналу, витрати по оренді приміщень, форми реалізації і закупівлі товарів, обґрунтувати залучення кредитів, розрахувати податки.

Важливим моментом розробки маркетинг-плану є ув'язка по строках і виконавцях. Детально складений маркетинг-план дає змогу оцінити вигідність або збитковість угоди.

Фінансове підприємство – це різновидність комерційного об'єкта купівлі-продажу, воно виступає як специфічний товар: гроші, валюта, цінні папери.

Ринок грошей, валюти і цінних паперів нині в Україні є реальністю, його учасники – банки, фондові біржі, юридичні і фізичні особи.

Підприємець повинен проаналізувати ринок цінних паперів і маркетингової діяльності. Необхідно знайти і залучити потенційних покупців

грошей, валюти і цінних паперів. Одночасно він встановлює джерело їх надходження. Підприсмець може виступати в ролі продавця, лихваря, який надає гроші, валюту і цінні папери споживачу у позику, за певну плату або під певний відсоток.

Фінансове підприємництво вимагає наявності добре поставленої інформації. При здійсненні цієї угоди підприсмець повинен особливу увагу приділяти перевірці фінансової спроможності покупця, встановити гаранта, який ручається за покупця [1].

Дослідження феномена підприємництва проводять багато вчених [2-4], які виокремили й охарактеризували його розвиток й доказово підтвердили, що підприємництво залишається сферою, у надрах якої зберігається безліч відкритих питань, можливостей для формування власних професійних траєкторій та інтервенції в суміжні дисципліни. Підприємницька практика з плином часу змінюється, її дослідники повинні бути готові до змін, включно з урахуванням нових галузей, вивченням гравців нового типу, які стали підприємцями в ХХІ ст.

В агробізнесі соціальну роль розвитку підприємництва дослідив А.А. Дюк [5], зазначивши, що в системі «підприємство – сільська територія» практично локально проявляються засади соціальної відповідальності, які сповідують сільські підприємці. Організаційно-економічна соціалізація підприємництва на селі – один із шляхів створення селозберігаючої моделі господарювання. Для підтримки передумов у її побудові важливе значення має формування кооперативних структур. Агрое підприємництво постало предметом дослідження В.В. Русанюка [6], який розкрив сутність і основні напрями державного регулювання й підтримки розвитку підприємництва в аграрному секторі в сучасних умовах.

У Господарському кодексі України [7] зазначено наступне. Підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання

(підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Підприємництво здійснюється на основі:

вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності;

самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до

закону;

вільного найму підприємцем працівників;

комерційного розрахунку та власного комерційного ризику;

вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом;

самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Свобода підприємницької діяльності:

1. Підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом.

2. Особливості здійснення окремих видів підприємництва встановлюються законодавчими актами.

3. Перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, а також перелік видів діяльності, підприємництво в яких забороняється, встановлюються виключно законом.

4. Здійснення підприємницької діяльності забороняється органам державної влади та органам місцевого самоврядування.

Право найму працівників і соціальні гарантії щодо використання їх праці:

Підприємці мають право укладати з громадянами договори щодо використання їх праці. При укладенні трудового договору (контракту, угоди) підприємець зобов'язаний забезпечити належні і безпечні умови праці, оплату

праці не нижчу від визначеної законом та її своєчасне одержання працівниками, а також інші соціальні гарантії, включаючи соціальне й медичне страхування та соціальне забезпечення відповідно до законодавства України.

Держава сприяє розвитку малого підприємництва, створює необхідні умови для цього.

Підприємці зобов'язані не завдавати шкоди довкіллю, не порушувати права та законні інтереси громадян і їх об'єднань, інших суб'єктів господарювання, установ, організацій, права місцевого самоврядування і держави.

За завдані шкоду і збитки підприємець несе майнову та іншу встановлену законом відповідальність.

Основною формою розвитку підприємництва є підприємство. Підприємство – це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому Господарським кодексом України та іншими законами.

Підприємство, якщо законом не встановлено інше, діє на основі статуту або модельного статуту. Підприємства незалежно від форми власності, організаційно-правової форми, а також установчих документів, на основі яких вони створені та діють, мають рівні права та обов'язки.

Підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків та може мати печатки, та не має у своєму складі інших юридичних осіб.

Залежно від форм власності, передбачених законом, в Україні можуть діяти підприємства таких видів:

приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);

підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності);

комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;

державне підприємство, що діє на основі державної власності;

підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності);

спільне комунальне підприємство, що діє на договірних засадах спільного фінансування (утримання) відповідними територіальними громадами суб'єктами співробітництва.

В Україні можуть діяти також інші види підприємств, передбачені законом.

У разі якщо в статутному капіталі підприємства іноземна інвестиція становить не менш як десять відсотків, воно визнається підприємством з іноземними інвестиціями. Підприємство, в статутному капіталі якого іноземна інвестиція становить сто відсотків, вважається іноземним підприємством.

Унітарне підприємство - створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який призначається (обирається) засновником (наглядовою радою такого підприємства у разі її утворення), керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника.

Корпоративне підприємство - утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші

Корпоративними є підприємства, засновані двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші

Корпоративними є підприємства, засновані двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші

Корпоративними є підприємства, засновані двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші

Корпоративними є підприємства, засновані двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші

Корпоративними є підприємства, засновані двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші

Корпоративними є підприємства, засновані двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші

підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

Підприємство може складатися з виробничих структурних підрозділів (виробництв, цехів, відділень, дільниць, бригад, бюро, лабораторій тощо), а також функціональних структурних підрозділів апарату управління (управлінь, відділів, бюро, служб тощо). Підприємство самостійно визначає свою організаційну структуру, встановлює чисельність працівників і штатний розпис.

Підприємство має право створювати філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, погоджуючи питання про розміщення таких підрозділів підприємства з відповідними органами місцевого самоврядування в установленому законодавством порядку. Такі відокремлені підрозділи не мають статусу юридичної особи і діють на основі положення про них, затвердженого підприємством. Підприємства можуть відкривати рахунки в установах банків через свої відокремлені підрозділи відповідно до закону [7].

1.2. Суть і значення сільськогосподарських підприємств і малих форм господарювання в аграрному секторі економіки

Сільськогосподарське підприємство має свою унікальну специфіку, яка відрізняє їх від підприємств інших галузей та складається з таких факторів як:

- *залежність від природних умов.* Сільське господарство значно залежить від природних умов, таких як клімат, ґрунтова родючість та доступність води. Ці фактори можуть значно впливати на виробництво і врожайність.

- *сезонність робіт.* Багато сільськогосподарських процесів, таких як посіви, збирання врожаю, обробка ґрунту, є сезонними. Це означає, що роботи на сільськогосподарських підприємствах можуть значно змінюватися протягом року.

- велика площа землі. Сільськогосподарські підприємства часто мають великі площі землі для сівозміни, пасовищ та інших сільськогосподарських потреб

- використання механізації. Сучасне сільське господарство використовує

високотехнологічні сільськогосподарські машини та обладнання для ефективного ведення господарства. Механізація грає важливу роль у підвищенні продуктивності та зменшенні трудовитрат.

- управління ризиками. Сільськогосподарські підприємства піддаються

різноманітним ризикам, таким як погодні умови, хвороби рослин, шкідники та ринкові коливання цін. Управління цими ризиками є важливою частиною діяльності сільськогосподарських підприємств.

- залучення фінансових ресурсів. Запуск та утримання сільськогосподарського підприємства вимагає значних фінансових витрат.

Здатність залучати фінансові ресурси для закупівлі землі, машин, насіння, добрив і т.д. є ключовою для успішного господарювання.

Ці особливості роблять сільськогосподарське підприємство унікальним видом бізнесу. Фермерські господарства відносять до складу

сільськогосподарських підприємств, крім сімейних фермерських господарств, заснованих на базі фізичних осіб – підприємців. Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та

реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства.

Фермерське господарство самостійно визначає напрями своєї діяльності,

спеціалізацію, організує виробництво сільськогосподарської продукції, її переробку та реалізацію, на власний розсуд та ризик підбирає партнерів з економічних зв'язків у всіх сферах діяльності, у тому числі іноземних. Фермерські господарства разом з іншими сільськогосподарськими

товаровиробниками мають право створювати сільськогосподарські кооперативи, кооперативні банки, спілки, інші об'єднання, а також бути засновниками (учасниками) господарських товариств [8].

Позитивним явищем із 2016 р. було нормативне забезпечення створення сімейних фермерських господарств у формі юридичних або фізичних осіб – підприємців. Останніми мають стати сільські родини, що господарюють на площі сільськогосподарських угідь від 0,5 до 20 га. Державна підтримка останніх має забезпечити створення формальних робочих місць і призупинити трудову еміграцію із сільських територій України.

Важливим є встановлення критерію віднесення до сільськогосподарського підприємства, що зазначено в Податковому кодексі України: сільськогосподарським вважається підприємство, основною діяльністю якого є постачання вироблених (наданих) ним сільськогосподарських товарів (послуг) на власних або орендованих основних фондах, а також на давальницьких умовах, в якій питома вага вартості сільськогосподарських товарів/послуг становить не менш як 75 % вартості всіх товарів/послуг, поставлених протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів сукупно [9].

У статистичній методології, збірниках і щорічниках Держстату України [10-21] зазначено, що сільськогосподарське підприємство – це суб'єкт господарювання, який має право юридичної особи, або відокремлений підрозділ юридичної особи, що здійснює систематичну виробничу діяльність у галузі сільського господарства, до їх складу включають фермерські господарства.

До малих форм господарювання на селі слід віднести сільські домогосподарства й особисті селянські господарства. *Сільські домогосподарства* – це один із видів товаровиробників сільськогосподарської продукції, де люди ведуть господарську діяльність, спрямовану на задоволення основних потреб свого власного сімейного об'єднання. Ці домогосподарства можуть бути невеликими родинними фермами або просто окремими господарствами, які забезпечують сім'ю продуктами для особистого споживання.

Основні риси сільських домогосподарств:

- самозабезпечення. Сільські домогосподарства зазвичай вирощують різні види продуктів для власного споживання, такі як продукти харчування, текстильні матеріали, деревина, тощо

- мала розмірність. Сільські домогосподарства часто є невеликими за розміром, порівняно з комерційними сільськогосподарськими підприємствами.

Вони можуть бути орієнтовані на самозабезпечення і мати обмежений обсяг виробництва.

- мультифункціональність. Багато сільських домогосподарств виконують різноманітні функції, такі як вирощування культур, тваринництво, виробництво різних товарів і послуг.

- традиційні методи виробництва. У багатьох випадках, сільські домогосподарства можуть використовувати традиційні методи обробки землі та вирощування культур.

- сімейне управління. Управління сільським домогосподарством часто здійснюється членами сім'ї. Рішення щодо виробництва, використання землі та інших аспектів господарювання приймаються родинним колективом.

- орієнтованість на місцевий ринок. Продукція сільських домогосподарств часто спрямована на місцевий ринок або використовується для власного споживання, а не для масового комерційного продажу.

Із переходом аграрного сектору економіки України до роботи в ринкових умовах та формування багатоукладної економіки малі форми господарювання на селі набувають специфічних рис, характеризуються наявністю багатьох видів та типів приватних, і в першу чергу, одноосібних, підприємницьких структур.

Складність і новизна досліджуваної проблеми вимагає уточнення ряду теоретичних положень. Насамперед це стосується суті поняття індивідуального сектора аграрної економіки, рівно як і поняття малих форм господарювання на селі.

Особисте селянське господарство це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно

проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму (Закон України «Про особисте селянське господарство»).

Основні риси особистих селянських господарств.

- *самозабезпечення*. Основною метою особистих селянських господарств є задоволення потреб сім'ї в продуктах харчування, а також інших товарах і послугах для власного використання.

- *невеликі розміри*. Часто особисті селянські господарства мають невеликі площі землі і не розраховані на великі обсяги виробництва.

- *декілька видів діяльності*. Окрім сільськогосподарської продукції, особисті селянські господарства може займатися різними видами діяльності, такими як тваринництво, ручне виробництво товарів, робота на ринках тощо.

- *сімейне управління*. Управління та праця в особистих селянських господарствах зазвичай виконуються членами сім'ї або групою співробітників, які об'єднують зусилля для спільного виробництва.

- *екологічна орієнтованість*. Багато особистих селянських господарств приділяють увагу екологічно чистому виробництву, використанню органічних методів обробітку ґрунту та вирощування рослин.

- *місцевий орієнтований ринок*. Особисті селянські господарства можуть спрямовувати свою продукцію на місцевий ринок або реалізувати її через спільні ініціативи.

- *соціальна функція*. Особисті селянські господарства часто грають важливу роль у забезпеченні продуктами харчування місцевих спільнот і підтримці сталого розвитку.

Ця форма господарювання може бути поширеною в різних країнах і виступати як засіб забезпечення продовольчої безпеки для місцевих громад.

Проблематику розвитку різних форм господарювання в аграрному секторі економіки, зокрема роль і місце малого підприємництва, фермерських

господарства, їх кооперації тощо розглянуто в багатьох наукових працях вчених. Багато вчених приділяють увагу у своїх наукових дослідженнях розвитку малих форм господарювання, зокрема в аграрному секторі економіки [22-31].

Ми приєднуємося до їхніх тверджень і відповідних аргументів, що малі форми господарювання є перспективними в українському агробізнесі, сільських територіальних громадах із точки зору зайнятості (соціальна безпека), забезпечення внутрішнього аграрного ринку трудомісткою продукцією (продовольча безпека на локальному, громадському рівні, рівні домогосподарств), заселеності сільських територій (територіальна безпека)

тощо. Разом із тим російсько-українська війна актуалізує проведення ретроспективного аналізу статистичних макроекономічних даних, зокрема за останні три роки до 2021 р., і в ракурсі війни й повсенного періоду (з 2022 р. та на найближчий період) визначити стратегічні напрями розвитку даної категорії сільськогосподарських товаровиробників – малих форм господарювання.

У визначенні стратегічних напрямів розвитку сільськогосподарських товаровиробників, зокрема малих форм господарювання, допоможуть такі аспекти.

1. Аналіз внутрішнього середовища:

– *Фінансовий аналіз:* оцінка фінансового стану господарства, визначення витрат та прибутковості.

– *Технічний аналіз:* оцінка використовуваного обладнання та технологій, визначення можливостей для їх модернізації.

– *Людські ресурси:* оцінка навченості та навичок працівників, визначення потреб у навчанні та розвитку.

2. Аналіз зовнішнього середовища:

– *Ринковий аналіз:* визначення попиту на продукцію, вивчення конкурентів, аналіз цінової політики.

– *Законодавче середовище:* врахування законодавчих аспектів, які можуть впливати на господарство.

3. Визначення стратегічних цілей:

Розширення продукції: визначити, чи існують можливості для розширення асортименту продукції.

Розвиток ринків: розглянути можливості для збільшення обсягів продажів на існуючих або нових ринках.

Ефективність виробництва: зосередження на підвищенні ефективності виробництва та зменшенні витрат.

4. Створення стратегічного плану:

Розробка конкретних заходів: створення конкретних і стратегічно важливих заходів для досягнення поставлених цілей.

Моніторинг та оцінка: визначення ключових показників ефективності та механізмів моніторингу для постійного вдосконалення.

5. Залучення зацікавлених сторін:

Взаємодія з місцевими органами: залучення до співпраці місцевих органів влади та інших зацікавлених сторін.

Співпраця з іншими фермерами: можливість об'єднання з іншими малими фермерськими господарствами для спільного запуску та продажу.

Зрештою, постає необхідність вирізнити серед вищезазначених виробників сільськогосподарської продукції малі форми господарювання в аграрному секторі економіки. Узагальнивши результати досліджень вчених, до малих форм господарювання в аграрному секторі економіки відносять малі сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства й сільські домогосподарства. Враховуючи вищезазначене, можна з упевненістю стверджувати, що разом усі малі форми господарювання забезпечують в останні роки вагомую частку в структурі валового виробництва сільськогосподарської продукції (близько 45 %) [10].

У 2022-2023 рр. через війну в Україні залишаються великі площі територій, які знаходяться в окупації військами російської федерації, збільшилася міграція населення всередині країни на початок березня 2023 р. в кількості близько 5,3 млн осіб та за кордон – близько 4 млн осіб [32]. Перебіг даних складних соціально-демографічних і політико-економічних процесів в Україні зобов'язує

насправді: організаційно-правову й статистико-методологічну ідентифікацію різних видів малих форм господарювання в аграрному секторі економіки, аналіз стану їх розвитку до війни з росією та обґрунтувати прогностичні напрями розвитку малих форм господарювання в аграрній сфері в новому ракурсі подій в державі.

Зважаючи на однорідність за масштабом виробництва продукції, чисельністю зайнятих осіб, площею, доходами, типовий характер ведення агробізнесу, до складу малих форм господарювання слід відносити такі чотири категорії сільськогосподарських товаровиробників: сільські домогосподарства, фізичні особи — підприємці в агробізнесі, фермерські господарства та малі підприємства. Схематично різні види малих форм господарювання в аграрному секторі економіки можна представити наступним чином (рис. 1.1).

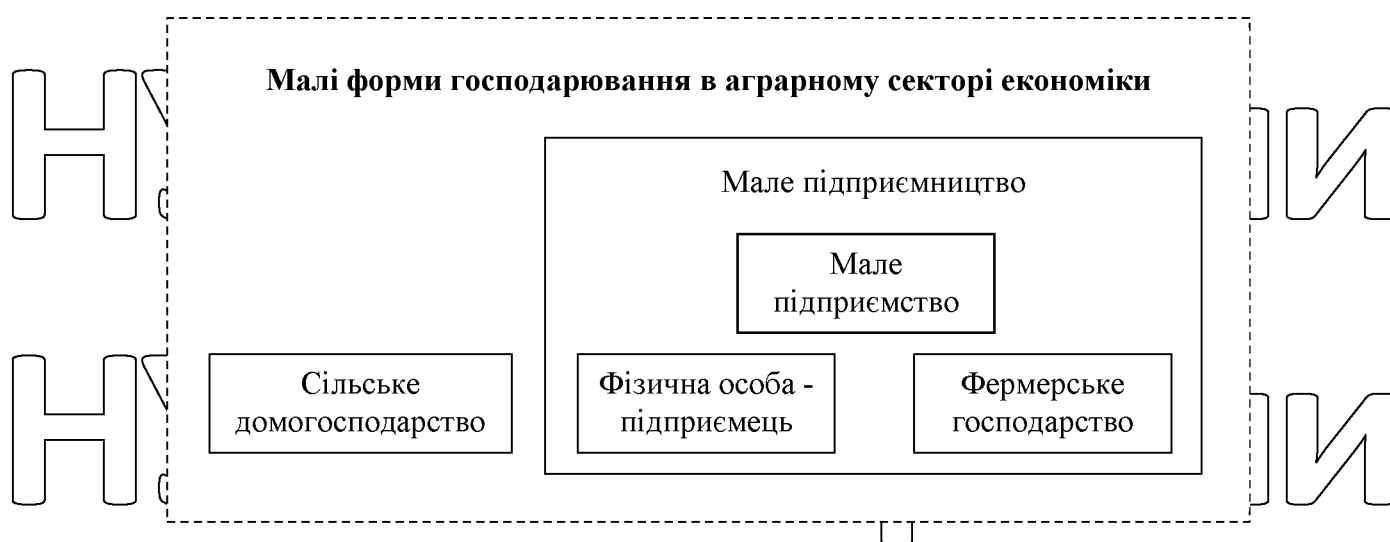

Рис. 1.1. Структурна схема різних видів малих форм господарювання в аграрному секторі економіки [34]

Для виокремлення неформального сектору аграрної економіки слід використовувати категорію «сільське домогосподарство» (тут присутні дефініції «сільське» й «господарство», яке ведеться на землі в домашніх господарствах родин і/або на землях особистого селянського господарства, земельних паях, садових, дачних земельних ділянках тощо). Воно більше відповідатиме вищезазначеній суті господарства, яке займається натуральним і/або товарним

виробництвом сільськогосподарської продукції без юридичного оформлення господарської і трудової діяльності.

Аграрний сектор економіки охоплює виробництво агропродовольчої продукції, його освітньо-наукове забезпечення та аграрну політику, виконує важливу селоформуючу функцію, впливає на розселення сільського населення, забезпечує соціальний контроль за територіями країни тощо. Таким чином, зважаючи на все вищезазначене, під малими формами господарювання в аграрному секторі економіки слід розуміти господарства, які забезпечують виробництво й збут агропродовольчої продукції та обмежуються законодавчо встановленими межами, зокрема за персоналом, доходами, площами ведення агробізнесу. До малих форм господарювання можна відносити такі чотири категорії типових виробників агропродукції: малі підприємства, фермерські господарства, фізичні особи – підприємці і сільські домогосподарства [34].

1.3. Особливості розвитку малих підприємств та їх підтримки в ринковій економіці

Аналіз визначень сутності поняття «мале підприємство» дозволив охарактеризувати його як особливий тип господарської діяльності, суб'єкти якого поєднують дві головні узагальнюючі якісні характеристики – суміщення в одній особі власника і безпосереднього керівника фірми, а також інноваційний характер та підвищений рівень господарського ризику, що має місце на всіх стадіях підприємницької діяльності.

Основоположним принципом діяльності малих підприємств є принцип рівності умов їх господарювання незалежно від того, чи є такі підприємства державними, кооперативними, акціонерними або приватними.

Необхідно сказати декілька слів про місце і роль приватних підприємств, які повинні отримати саме широке розповсюдження в торгівлі, виробництві товарів народного споживання, переробці сільськогосподарської продукції,

будівництві і в ряді інших галузей сільських поселень. Це дозволить вирішувати багато проблем, які тепер заганняються всередину і призводять до порушення законів і переведення нормальних по суті в умовах ринку економічних відносин у тіньові.

Наприклад деякі країни приділяють особливу увагу підтримці та стимулюванню фермерів і малих форм агробізнесу своєї країни, через різноманітні програми та ініціативи, зокрема:

- *Фінансова підтримка та кредитування.* У багатьох країнах існують спеціальні фінансові програми для фермерів, такі як низькі відсоткові ставки на кредити, субсидії чи гранти для розвитку нових проектів.

- *Освіта та консультації.* Фермерам надаються можливості отримати освіти та консультації з питань сільського господарства, вирощування рослин, тваринництва, а також ефективного використання ресурсів.

- *Технології та інновації.* Розвинені країни активно впроваджують сучасні технології в аграрний сектор, щоб підвищити продуктивність та зменшити вплив на навколишнє середовище.

- *Маркетинг та збут.* Фермерам надається підтримка в області маркетингу та збуту, щоб допомогти їм знаходити нових клієнтів, розширювати ринки і продавати свою продукцію.

- *Система якості та сертифікації.* Запровадження систем якості та сертифікації допомагає фермерам виконувати стандарти якості та безпеки продукції, що робить їхню продукцію більш конкурентоспроможною на міжнародному ринку.

- *Об'єднання та кооперація.* Фермери можуть об'єднуватися у кооперативи для спільного закупівельного обладнання, ресурсів, а також для спільного маркетингу та продажу продукції.

- *Заохочення до екологічно чистого сільськогосподарського виробництва.* У деяких країнах надається підтримка для фермерів, які обирають екологічно чисті методи виробництва, що відповідає сучасним стандартам екологічної безпеки.

- *Електронна комерція та цифрові ринки.* В деяких країнах активно розвивається електронна комерція для продажу сільськогосподарської продукції. Фермерам надають можливість прямого доступу до споживачів через цифрові платформи, що сприяє ефективному збуту продукції та зменшує посередників.

- *Співпраця з міжнародними організаціями.* У деяких випадках, країни можуть отримувати підтримку від міжнародних організацій для розвитку сільського господарства. Це може включати технічну допомогу, обмін досвідом та інші форми підтримки.

- *Створення сприятливого правового середовища.* Важливо мати ефективне та прозоре законодавство, яке регулює агробізнес. Це дозволяє фермерам легше вести бізнес, отримувати кредити, укладати контракти та взагалі створювати сприятливі умови для розвитку.

За рубежом систему дрібного підприємництва обслуговує величезна кількість комерційних банків, а також різних посередницьких і дрібнооптових організацій. Всі елементи цієї системи органічно взаємопов'язані між собою. Розвиток прискореними темпами малих підприємств в нашій країні вимагає досить чіткої організації цього процесу. В принципі, участь в малому бізнесі повинна бути доступною і зрозумілою кожній “середній” людині.

Наприклад, в США засоби державного бюджету, які виділяються на субсидування діяльності малих підприємств, порівняно невеликі. Вони використовуються головним чином для забезпечення гарантій і компенсацій комерційним банкам, які надають кредити малим підприємствам здебільшого під більш низькі відсотки, коли дрібні підприємці збираються розгорнути нову справу або ж здійснюють технічне переозброєння виробництва.

В Японії засоби малим підприємствам надаються спеціальними фінансовими компаніями. Ці засоби розподіляються перш за все по пріоритетних напрямках діяльності і видаються на строк до одного року. Комерційний кредит в Японії малим підприємствам надають приватні банки на досить жорстких умовах, і відсоткові ставки тут не нижчі, а порою і вищі ніж для

великих підприємств. Проте ця система кредитів забезпечується системою гарантій і страхувань, яка організується на регіональному рівні.

Слід сказати, що система фінансової підтримки достатньо відпрацьована.

Вона поєднує широкі можливості одержання гарантованих кредитів, займів або позик переважно на поворотній основі при чіткому контролі, який здійснюється з боку як кредитних організацій, так і системи державних органів, які безпосередньо забезпечують підтримку малих підприємств.

Доцільно в систему державної підтримки включати також створення спеціальних «інкубаторів» по вирощуванню дрібних підприємств (така система

розвинена у європейських країнах і в США). Цей «інкубатор» виглядає таким чином: на виробничих площах, що належать державі або орендованих державою, малі підприємства можуть одержати за невисоку орендну плату необхідні площі,

обладнання і навіть централізовані бухгалтерські і управлінські послуги. Все це

досить важливо в початковий період їх діяльності. І цим малі підприємства користуються до тих пір, поки вони не встануть на ноги і не зможуть самостійно придбати або орендувати необхідні виробничі площі і виконувати всі функції по своїй господарській діяльності. Такі «інкубатори» особливо популярні

при налагоджуванні випуску нової продукції, в тому числі товарів народного споживання, і особливо при здійсненні нових перспективних технічних проєктів.

Велику роль в становленні малих підприємств повинна відіграти підтримка їх діяльності на регіональному рівні. Малі підприємства особливо чутливі до

різних непередбачуваних ситуацій, які можуть виникнути в результаті різкої зміни кон'юнктури, неплатоспроможності контрагентів або стихійного лиха.

Тому у розвинених країнах використовується добре розгалужена і налагоджена система їх страхування. Таку систему страхування необхідно створити і у нас в країні. Вона повинна гарантувати нормальні умови розвитку малих підприємств,

особливо в тих сферах, де великий комерційний ризик, створити необхідну стабільність і упевненість у підприємців, які ризикують власним або залученим капіталом [35].

Таким чином, визначившись із організаційно-правовими засадами розвитку сільськогосподарських підприємств, зокрема малими формами господарювання, малими підприємствами, проведено аналіз загального стану їх розвитку (Розділ 2). І на основі цього обгрунтовано подальші напрями їх функціонування в складних і важко прогнозованих умовах воєнного та післявоєнного періодів (Розділ 3).

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

2.1. Аналіз господарської діяльності сільськогосподарських підприємств України

В останнє десятиріччя сільськогосподарські підприємства виробляють більше 60 % валової продукції в галузі, завдяки чому дотримується високий рівень продовольчої безпеки країни, формується експортний потенціал національної економіки, забезпечуються: соціально-економічний розвиток територіальних громад, формальна зайнятість, збільшення трудових доходів сільського населення тощо.

Тому проведення ретроспективного аналізу розвитку сільськогосподарських підприємств, зокрема малих форм господарювання в галузі, узагальнення думок різних вчених щодо розвитку підприємств галузі, формування висновків щодо подальших напрямів виробництва сільськогосподарської продукції в різних видах підприємств. Результати досліджень забезпечать вирішення наукових проблем формування концепції розвитку малих сільськогосподарських підприємств у воєнний і післявоєнний періоди.

Розвиток сільськогосподарських підприємств забезпечує роботою значну частину населення країни, а сировиною – підприємства харчової і переробної промисловості, податкові надходження в бюджети територіальних громад. Тому в умовах воєнного стану та непрогнозованості настання й тривалості майбутнього повоєнного періоду постала наукова проблема аргументації подальших напрямів соціально-економічного розвитку різних форм агропідприємства, зокрема в коротко- й середньостроковій перспективі. Такі напрями стануть концептуальними завдяки врахуванню попереднього стану

розвитку сільськогосподарських підприємств, а також переваг і забороз розвитку кожного їх виду: великого, середнього й малого підприємства.

Протягом останніх років зменшується кількість активних сільськогосподарських підприємств, прибуток тощо. Проте нарощується обсяг виробленої продукції в суспільному секторі аграрної економіки – в сільськогосподарських підприємствах (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Показники діяльності сільськогосподарських підприємств

Показник	Рік			2021/ 2019, ±
	2019	2020	2021	
Кількість суб'єктів господарювання в с/г, л/г, р/г, тис. од.	75,5	73,4	70,8	-4,7
У т. ч. ФОП, %	33,4	32,6	32,6	-0,8
Виробництво продукції у с.-г. підприємствах (у фактичних цінах), млрд грн	531,5	566,2	928,9	397,4
У т. ч.:				
продукція рослинництва, % валового виробництва агропродукції	69,9	68,3	71,2	1,3
продукція тваринництва, % валового виробництва агропродукції	51,3	52,3	53,7	2,4
Питома вага с.-г. підприємств у валовому виробництві с.-г. продукції, %	63,1	63,4	68,0	4,9
У т. ч. фермерських господарств	11,6	10,7	12,7	1,1
Фінансовий результат до оподаткування, млрд грн	93,6	81,6
Питома вага прибуткових с.-г. підприємств, %	83,5	83,2
Рівень рентабельності всієї діяльності с.-г. підприємств, %	16,6	13,9

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

У сільськогосподарських підприємствах нині сконцентровано виробництво високорентабельної продукції за такими групами: зернові й зернобобові культури, технічні культури (соняшник, соя, ріпак) (табл. 2.2).

Збільшення рентабельності продукції, продуктивності праці, урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин відбулося завдяки застосуванню інноваційних агротехнологій, удосконаленню організації виробництва та праці, її мотивації тощо.

Рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції в Україні

Показник	Рік			2020/ 2018, ±
	2018	2019	2020	
Рівень рентабельності виробництва продукції:				
зернові та зернобобові культури	24,7	11,8	20,0	-4,7
соняшник	33,5	23,5	29,4	-6,9
буяк цукровий фабричний	-11,4	-15,4	-13,5	-2,1
овочеві культури	13,3	2,8	8,0	-5,3
картопля	6,8	15,4	11,0	4,2
плодові та ягідні культури	6,4	6,2	19,0	12,6
виноград	22,6	-7,2	-16,2	-38,8
молоко	16,1	20,6	20,4	4,3
ВРХ на м'ясо	-17,7	-27,1	24,2	-6,5
свині на м'ясо	6,9	4,7	2,6	-4,3
вівці та кози на м'ясо	-16,6	-39,7	-39,4	-22,8
птиця на м'ясо	3,7	-3,7	-0,2	-5,9
яйця птиці свійської	5,4	-23,5	-19,2	-24,6

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

Вчений О.М. Могильний зазначає, що в Україні нині сформована змішана аграрна економіка з різноманітною організаційно-правовою і організаційно-управлінською структурою. Її основою слугують недержавні підприємства та компанії з іноземними інвестиціями. Системно лобіюючи корпоративні інтереси в органах державної влади, вони забезпечують отримання рентних доходів і конкурентний розвиток на зовнішніх, переважно сировинних ринках. Закономірною платою за їх світове лідерство для народу України стає зростання суспільних витрат на сплату монополюно високої ренти, системно-структурні перекося базової галузі економіки, загроза поділу сільськогосподарських земель на латифундії серед обмеженого кола олігархів із комплексом деструктивних наслідків для сільських територій [22].

У сільському господарстві України простежується концентрація виробництва: формуються великотоварні компанії (агрохолдинги), які ведуть агробізнес на більш як 10 тисяч гектарах сільськогосподарських угідь. Вони більшою мірою ведуть менш трудо- й більш капітрадоміткі види виробництва продукції (зернове господарство, вирощування соняшнику, сої, ріпаку тощо). При цьому залишається проблема формальної зайнятості та формування

трудоуходів населення сільських територій, погіршується рівень життя сільського населення тощо [36].

Таким чином, виробництво агропродовольчої продукції в Україні нині забезпечується трьома групами агроформувань:

1) великотоварними сільськогосподарськими підприємствами (агрохолдинги, високоспеціалізовані підприємства, акціонерні товариства);

2) середньотоварними підприємствами (товариства з обмеженою відповідальністю, приватні підприємства, сільськогосподарські виробничі кооперативи);

3) малими формами господарювання (приватні підприємства, фермерські господарства, сільські домогосподарства, особисті селянські господарства).

Питома вага сільських домогосподарств у валовому виробництві сільськогосподарської продукції становить трохи менше 50 %. Проте вони забезпечують 70-95 % виробництва більш трудомісткої і менш капіталомісткої сільськогосподарської продукції в Україні (овочів, картоплі, плодів і ягід, молока тощо). Так, молочне скотарство в Україні станом на кінець 2021 р. представлено на 2/3 у сільських домогосподарствах. Тут налічується 1640,6 тис. гол. ВРХ, у т. ч. 1119,4 тис. гол. корів, тоді як у сільськогосподарських підприємствах – лише 1003,4 тис. гол. і 424,6 тис. гол. (у фермерських господарствах – 110,4 тис. гол. і 46,7 тис. гол.), відповідно. Поголів'я свиней в сільськогосподарських підприємствах налічувалося 3576,9 тис. гол., у господарствах населення дещо менше – 1640,6 тис. гол. [10].

Тому в умовах воєнного часу і майбутнього післявоєнного періоду, коли очікується значний спад інвестиційної активності в галузі через очевидні ризики воєнного періоду, акцент у виробництві агропродукції буде спрямовано на більш трудомісткі й менш капіталомісткі види агробізнесу у малих і середньотоварних сільськогосподарських підприємствах. Птахівництвом, більшою мірою свинарством, як високоінтенсивними підгалуззями тваринництва, традиційно займатимуться переважно спеціалізовані великотоварні підприємства, птахофабрики й свинокмплекси.

Про такі очікування перебігу інвестиційно-відтворювальних процесів у сільськогосподарських підприємствах свідчать результати досліджень М.І. Кісіля [37], який ще до російсько-української війни, 2022 р. визначив декілька фаз інвестиційних процесів у сільському господарстві та харчовій промисловості. Так, у 2023-2024 рр. прогнозується уповільнення інвестиційної активності, 2025 р. – початок активізації інвестиційних процесів, 2026-2030 рр. – нарощуванням темпів інвестиційного розвитку. Тепер можна вважати, що зазначені останні дві фази будуть відтерміновані (перенесені) на післявоєнний період. Особливістю інвестиційного процесу в сільському господарстві слід вказати зменшення участі в ньому малого агробізнесу.

В Україні великих застережень щодо продовольчої безпеки немає, проте, якщо порівнювати з рекомендованими нормами споживання продовольчої продукції за такими позиціями: м'ясо, риба, молоко, плоди і ягоди, овочі, цукор, то перспективним має бути розвиток внутрішнього споживчого ринку продовольства. Саме виробництво більшості зазначених видів продукції є менш капіталомістким і водночас більш трудомістким, що у воєнний та післявоєнний періоди буде актуальним через велику ризикованість інвестиційних процесів і збільшення пропозиції робочої сили на ринку праці в аграрній сфері.

У довоєнний період інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств, як зазначають учені І.В. Свиноус / Інші, характеризувалася вже негативними тенденціями за рядом економічних показників. У сільськогосподарських підприємствах виник дисбаланс фінансових потоків, зменшився рівень рентабельності виробництва зернових і технічних культур. Основною причиною зниження прибутковості слід вказати зростання вартості ресурсів агровиробництва на фоні зниження цін продукції зернових та олійних культур. Підвищилася орендна плата за землю, заробітна плата працівників, а також зросли податкові відрахування тощо [38].

Аналітичні дані про зайнятість, ефективність виробництва продукції, оплату праці, капітальні вкладення в різних видах сільськогосподарських підприємств наведено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3. Дані про соціально-економічний розвиток різних видів сільськогосподарських підприємств у 2020 р.

Показник	ВП	СП	МЦ	МікроП	Разом або в середньому
Кількість діючих підприємств, од.	36	2134	5240	42042	49452
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	38,6	277,7	121,0	97,4	534,7
У т. ч.:					
наймані працівники, тис. осіб	38,6	277,4	119,8	70,7	506,5
власники, засновники та члени їх сімей, тис. осіб	0,0	0,3	1,2	26,7	28,2
Середня кількість зайнятих в 1 підприємстві, осіб	1072	130	23	2	1227,8
Питома вага зайнятих, %	7,2	51,9	22,6	18,2	100,0
Витрати на персонал, млн грн	8199,5	39286,9	13174,9	4731,4	65392,7
Оплата праці, млн грн	6797,9	32422,5	14545,3	3725,9	57491,6
Виробничі основні засоби, млн грн	97586,1	170202,9	94719,3	56514,7	419023,0
Інші основні засоби, млн грн	6,0	48,1	42,6	31,6	158,3
Оборотні засоби, млн грн	87440,8	303968,9	183823,9	135890,0	711123,6
Разом виробничі засоби, млн грн	185032,9	474249,9	278585,8	192436,3	1130304,9
Власний капітал, млн грн	99557,1	271264,7	158820,4	82608,7	612250,9
Питома вага власного капіталу, %	53,8	57,2	57,0	42,9	54,2
Питома вага оборотних засобів у капіталі, %	47,3	64,1	66,0	70,6	62,9
Капіталозабезпеченість І зайнятого, тис. грн	2528,3	613,2	783,2	580,6	784,0
Капіталовіддача, грн	0,93	1,86	1,80	1,47	1,58
Норма прибутку, %	4,8	8,6	7,9	5,6	7,3
Капітальні інвестиції, млн грн	6627,3	27315,0	15075,2	715,4	49732,9
У т. ч. в:					
будівлі та споруди, %	24,7	26,3	13,2	12,3	21,9
машини та обладнання, %	46,8	61,1	83,1	86,4	66,2
Вироблена продукція, млн грн	90514,9	316443,3	171036,3	82956,0	660950,5
Питома вага виробництва продукції, %	13,7	47,9	25,9	12,6	100,0
Реалізована продукція, млн грн	78052,1	289400,1	160723,5	77307,4	605483,1
Рівень товарності виробництва продукції, %	86,2	91,5	94,0	93,2	91,6
Прибуток, млн грн	8794,1	40610,2	21979,8	10846,5	82230,6
Питома вага прибуткових підприємств, %	75,0	84,0	82,6	82,4	83,2
Питома вага оплати праці у вартості виробленої продукції, %	7,5	10,2	8,5	4,5	8,7
Заробітна плата, тис. грн	14,7	9,7	10,1	4,4	9,0
Продуктивність праці 1 зайнятого за рік, тис. грн	2344,9	1139,5	1413,5	851,7	1236,1
Рентабельність праці (прибуток на 1 зайнятого), тис. грн	227,8	146,2	181,7	111,4	153,8

¹ ВП – суб'єкт великого підприємництва (251 працівник і більше, річний дохід більше 50 млн євро); СП – суб'єкт середнього підприємництва (51-250 працівників, 10-50 млн євро); МЦ – суб'єкт малого підприємництва (11-50 працівників, 2-10 млн євро); МікроП – суб'єкт мікропідприємництва (до 10 працівників і річний дохід – до 2 млн євро).

Джерело: складено й розраховано за даними Держстату України.

У різних видах сільськогосподарських підприємств простежується різна питома вага оборотного капіталу в загальній вартості всіх активів. Так, у малих підприємствах у структурі капіталу превалює оборотний, тоді як у великих – основний капітал і капіталозабезпеченість у них у 3-4 рази більша ніж в інших видах господарювання в галузі.

Отже, в умовах воєнного стану й ризикованості капітального інвестування в галузі найбільш вигідним в економічному відношенні є формування умов розвитку малих і середніх підприємств, де зафіксовано кращі показники капіталовіддачі (1,47-1,86 грн) та норми прибутку (5,6-8,6 %). Тут виникає необхідність надалі збільшувати обсяги товарного кредитування та налагодження корпоративної дисципліни та культури як з контрагентами із закупки насіння, добрив і пального, так і з продажу виробленої агропродукції – із хлібоприймальними пунктами, цукровими заводами, молокозаводами, м'ясокомбінатами тощо.

НУБІП України

2.2. Стан розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі економіки

У статистичній методології мають місце досліджувані об'єкти: «господарства населення», «домогосподарство» тощо. Саме вони відповідають характеристикам сільського домогосподарства як одного з головних і численних за кількістю видів малих форм господарювання в аграрному секторі економіки.

Найбільш інформативні дані зі статистичного збірника «Сільське господарство» (табл. 2.4-2.5) свідчить про наступне.

Позитивним явищем в аграрній економіці можна вважати зростання кількості фермерських господарств і обсягів виробництва продукції в них як перспективному виді малих форм господарювання в аграрному секторі економіки. Нині фермери забезпечують майже 43 % валового виробництва продукції в галузі. Більшою мірою вони займаються вирощуванням зернових і зернобобових культур, соняшнику тощо.

Для збільшення кількості фермерських господарств, зокрема сімейного типу, варто збільшити/перенаправити державну підтримку та підтримку із місцевих бюджетів громад, залучати гранти міжнародних благодійних організацій, спонсорські кошти на розвиток малих форм агрогосподарювання на вирощування картоплі, овочів, садів, ягідництва й виноградарства тощо як трудомістких виробництв, розвиток тваринництва, зокрема скотарства як менш ризикованого виду господарської діяльності в аграрному секторі економіки. Адже у фермерських господарствах зазначені трудомісткі види виробництв агропродукції представлено на дуже низькому рівні.

Таблиця 2.4

Стан розвитку фермерських господарств

Показник	Рік			2021/ 2019, ±
	2019	2020	2021	
Кількість фермерських господарств, од.	46929	47803	48868	1939
Продукція с/г у фактичних цінах, млн грн	842767	892852	1366456	523689
у т.ч. СДГ, %	33,9	35,4	32,1	-1,8
ФГ, %	11,6	10,7	12,7	1,1
Питома вага у виробництві рослинницької продукції у ФГ, %:				
культури зернові та зернобобові	15,3	14,9	16,5	1,2
бурак цукровий фабричний	4,5	4,6	4,8	0,3
соняшник	20,3	18,8	20,2	-0,1
картопля	0,5	0,5	0,6	0,1
культури овочеві	3,0	3,0	2,4	-0,6
культури плодові та ягідні	4,7	4,5	7,2	2,5
Урожайність с.-г. культур у ФГ, ц/га:				
культури зернові та зернобобові	44,0	37,4	50,4	6,4
бурак цукровий фабричний	502,8	445,1	549,6	46,8
соняшник	24,5	18,0	23,6	-0,9
картопля	196,9	196,8	215,5	18,6
культури овочеві	368,3	373,9	346,7	-21,6
культури плодові та ягідні	83,7	86,8	154,9	71,2
Питома вага поголів'я худоби та птиці у ФГ, %:				
ВРХ	3,3	3,6	4,2	0,9
у т.ч. корови	2,4	2,6	3,0	0,6
свині	5,0	5,0	5,0	0,0
птиця	2,1	2,4	2,6	0,5

Примітка. Тут і далі в таблицях: СДГ – сільські домогосподарства; ФГ – фермерські господарства.

Складено й розраховано за даними Держстату України.

Натомість у сільських домогосподарствах, які засновані на праці сім'ї, забезпечується до третини виробництва сільськогосподарської продукції. А їх

овочево-картопляний, плодово-ягідний і молочно-м'ясний. Напрями варто трансформувати у формальний вид малого підприємництва в агробізнесі й забезпечувати відповідною продукцією регіональні споживчі аграрні ринки.

Адже наявність тракторів у них вже перевищила у 1,5 раза їх кількість у сільськогосподарських підприємствах, що свідчить про їх малу механізацію сільськогосподарського виробництва продукції. Концептуальним напрямом має бути подальше спрощення формального ведення агробізнесу, його податкове адміністрування, поліпшення логістичної складової у сфері торгівлі продукцією малими партіями фермерських господарств і сільських домогосподарств.

Таблиця 2.5. Стан розвитку сільського господарства в домогосподарствах

Показник	Рік			2021/ 2019, ±
	2019	2020	2021	
Питома вага у виробництві рослинницької продукції в СДГ, %:				
культури зернові та зернобобові	20,2	20,4	19,0	-1,2
буряк цукровий фабричний	5,4	5,7	4,6	-0,8
соняшник	14,2	12,3	13,3	-0,9
картопля	98,2	98,1	97,7	-0,5
культури овочеві	83,3	84,6	85,9	0,6
культури плодові та ягідні	83,4	83,2	79,2	-4,2
Урожайність с.-г. культур у СДГ, ц/га:				
культури зернові та зернобобові	36,8	31,9	38,8	2,0
буряк цукровий фабричний	342,8	350,5	363,3	20,5
соняшник	19,6	14,7	19,7	0,1
картопля	153,9	156,3	166,1	11,2
культури овочеві	197,6	190,8	199,4	1,8
культури плодові та ягідні	119,6	114	119,8	0,2
Питома вага поголів'я худоби та птиці в СДГ, %:				
ВРХ	66,1	64,9	62,0	-4,1
у т.ч. корови	75,5	74,7	72,5	-3,0
свині	42,4	38,2	36,2	-6,2
птиця	42,0	45,3	43,9	1,9
Середній річний удій молока від 1 корови, кг	4630	4666	4604	-26
Наявність с.-г. техніки в СДГ:				
трактори, тис. шт.	180	184	199	19,0
у % до СГП	139,2	143,0	152,5	13,3
комбайни, тис. шт.	15	14	14	-1,0
у % до СГП	56,0	53,2	52,8	-3,2

Складено й розраховано за даними Держстату України.

Збільшення кількості фермерських господарств відбувається завдяки можливості реєстрації сімейного фермерського господарства, що разом із

складною демографічною ситуацією на селі вплинуло на зменшення кількості сільських домогосподарств (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Економічні характеристики сільських домогосподарств

Показник	Рік			2021/ 2019, ±
	2019	2020	2021	
Кількість СДГ, тис. од.	4844,2	4782,1	4734,1	-110,1
Середній розмір СДГ, осіб	2,67	2,67	2,67	0,0
Кількість осіб у СДГ, тис. осіб	12934,0	12768,2	12640,0	-12934,0
У ф.ч. % працюючих осіб	37,5	58,4	59,6	2,1
% осіб працездатного віку	26,8	26,8	32,6	5,8
% СДГ, які мають земельні ділянки	98,5	98,4	98,4	-0,1
% СДГ, які утримують худобу, птицю і бджіл	73,6	75,0	75,0	1,4
Розподіл земельної площі (%) за видом її використання домогосподарством (серед домогосподарств, які мають земельні ділянки і використовують їх за напрямом):				
для вирощування продукції лише для власних потреб	14,9	15,8	16,5	1,6
для вирощування продукції для власних потреб і на продаж	13,7	10,0	11,7	-2,0
здається в оренду	69,7	73,5	70,9	1,2
тільки почали освоювати та інше	1,7	0,7	0,9	0,8
Розподіл домогосподарств, які мають земельні ділянки (%), за розміром площі землі, яку вони використовують:				
10 соток і менше	4,2	4,6	4,1	-0,1
10,1 - 25 соток	15,2	17,1	17,4	2,2
25,1 - 50 соток	17,9	18,2	18,5	0,6
50,1 - 100 соток	18,1	15,2	16,5	-1,6
1,1 - 2 га	7,5	8,5	8,3	0,8
2,1 - 5 га	18,0	17,7	16,9	-1,1
5,1 - 10 га	13,1	11,9	12,1	-1,0
10,1 га і більше	6,0	6,8	6,2	0,2
Кількість працюючих осіб у СДГ, тис. осіб	7325,5	7337,3	7412,9	87,4
Кількість працездатних осіб у СДГ, тис. осіб	3414,3	3367,1	4054,7	640,4
Реальна потреба трансформації до формальної зайнятості населення в малому агропідприємстві, тис. осіб	467,8	336,7	474,4	6,6
Доходи від продажу с.-г. продукції на 1 СДГ, яке виробляє таку продукцію для власних потреб і на продаж, грн	5983,7	7741,5	9038,5	3054,8

Складено й розраховано за даними Держстату України.

Вибрані дані зі статистичного збірника «Витрати і ресурси домогосподарств України» про характеристики економічного потенціалу сільських домогосподарств свідчать, що в них на кінець 2021 р. мешкали 12,5 млн осіб,

середяких працюючих осіб – 60 %, а осіб працездатного віку – 30,0%. Вибіркові статистичні дані за цей рік свідчать, що 11,7%, або розрахунково – 474,4 тис. осіб у сільських домогосподарствах виробляють сільськогосподарську продукцію для власних потреб і на продаж.

Таким чином, можна аргументовано стверджувати, що саме така кількість сільського населення є потенційними засновниками й/або співзасновниками (членами, працівниками) малих форм ведення формального агробізнесу (фермерські господарства, малі підприємства, фізичні особи – підприємці) в найближчому майбутньому.

Дані про площі землекористування домогосподарств (особливо там, де більше 1 га) свідчать, що їх кількість може бути й більшою, якщо господарства оберуть трудомісткі й менш капіталомісткі види виробництва сільськогосподарської продукції. Для стимулювання даного процесу необхідно поліпшити виробничу й збутову інфраструктури на селі. Адже в середньостроковій перспективі, зокрема найближчий пововсенний період, інвестиційна активність прогнозовано буде на низькому рівні.

Остання інформація зі статистичного збірника «Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва» (табл. 2.7) вказує на актуальність підтримки розвитку малих підприємств в аграрній галузі.

У малих формах агропідприємництва на кінець 2021 р. було зосереджено до 50 % (39,8 % + 7,0 %) офіційно зайнятих працівників (включаючи фізичних осіб – підприємців), або 269,3 тис. осіб (229,2 тис. осіб – у малих підприємствах і 40,1 тис. осіб – у фізичних осіб – підприємців). У їх структурі капіталу простежується тенденція до збільшення власного капіталу та інвестиційних вкладень, що свідчить про зацікавленість у веденні малого підприємництва в галузі. Саме в ньому максимально себе проявляє статусна мотивація, коли працівник і власник поєднується в одній особі. Збільшується питома вага прибуткових малих підприємств – до 88 %, а також рентабельність праці – до 405,5 тис. грн на одного зайнятого в малих підприємствах у кінці 2021 р.

Мале підприємство в аграрному секторі економіки відіграє велике значення для розвитку соціально-трудової сфери сільських територій завдяки залученню населення в аграрному секторі економіки як на формальній, так і неформальній основі. Увага науковців і практиків має бути спрямована на виявлення активних домогосподарств, зокрема на рівні територіальних громад. А їх земельні, фінансові й матеріальні виробничі ресурси мають бути переважно спрямовані на підтримку розвитку малого агробізнесу.

Таблиця 2.7

Стан розвитку малих підприємств в аграрному секторі економіки

Показник	Рік			2021/ 2019, ±
	2019	2020	2021	
Кількість суб'єктів МП, од.	47924	47282	45613	-2311,0
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	221,9	218,4	229,2	7,3
Питома вага зайнятих в агропідприємстві, %	36,4	38,1	39,8	3,4
Кількість ФОП, од.	25207	23913	23046	-2161
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	43,2	41,7	40,1	-3,1
Питома вага зайнятих в агропідприємстві, %	7,1	7,0	7,0	-0,1
Обсяг реалізованої продукції, млн грн	206240,1	238030,9	329443,2	123203,1
Основні засоби, млн грн	133295,3	151234	164506,5	31211,2
Інші основні засоби, млн грн	57,3	74,2	31,6	-25,7
Оборотні засоби, млн грн	274232,6	319713,9	368873,5	94642,9
Виробничі засоби, млн грн	407585,2	471022,1	533413,6	125828,4
Власний капітал, млн грн	186086,6	241429,1	312153,3	126066,7
Власний капітал, % у балансі	45,7	51,3	58,5	12,8
Капітальні інвестиції, млн грн	19133,2	15790,6	22590,9	3457,7
У % до основних засобів	4,7	3,4	4,2	-0,5
Капіталозабезпеченість зайнятого працівника, тис. грн	601,0	692,8	717,9	116,9
Чистий прибуток, млн грн	29628,1	45876,1	92938,8	63310,7
Норма прибутку, %	7,3	9,7	17,4	10,1
Питома вага прибуткових підприємств	83,2	82,6	88,0	4,8
Рентабельність праці, тис грн на 1 зайнятого	133,5	210,1	405,5	272,0

Примітка. МП – малі підприємства; ФОП – фізичні особи – підприємці.

Складено й розраховано за даними Держстату України.

Саме гнучкість, оперативність і менша капіталомісткість ведення малого агробізнесу має забезпечити робочими місцями й продовольством сільське

населення України. Крім того, це зекономить бюджетні кошти на виплату допомоги по безробіттю, субсидій на оплату житлово-комунальних послуг тощо.

На внутрішньому ринку споживчої агропродовольчої продукції залишається потенційна ємкість (споживчий попит при поліпшенні купівельної спроможності), що дозволить налаштувати логістику просування своєї продукції малими формами господарювання в аграрному секторі економіки. Про це свідчать статистичні дані споживання продовольчої продукції за такими позиціями, як м'ясо, молоко, риба, плоди тощо [10]. Також для малих форм господарювання є перспективи ведення органічного землеробства, бізнесу у сфері сільського, аграрного й екотуризму [34; 39].

2.3. Ефективність виробництва продукції у фермерському господарстві «Агро-Платіnum» у Чернігівській області

ФГ «Агро-Платіnum» розташоване в Чернігівській області, Козелецькому районі, селі Сираї. Село розташоване за 10 км на від районного центру - смт Козелець. Характеристику підприємства необхідно розпочати з аналізу складу та структури сільськогосподарських угідь підприємства (таблиця 2.8).

За досліджуваний період відбулося зростання загальної земельної площі на 11,2%. Зі зростанням чисельності працівників (збільшення на 100 %) відбулося зниження показників навантаження на 1 середньорічного робітника, зайнятого в сільському господарстві — в розрахунку на площу с/г. угідь — зниження на 45 %, а в розрахунку на площу ріллі — зниження на 45%.

Важливе значення в діяльності сільськогосподарських підприємств відіграють основні засоби.

Таблиця 2.8
Землезабезпеченість працівників у ФГ «Агро-Платіnum»

Показник	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення за 3 роки

				абсол.	Темп росту %
Загальна земельна площа, га	270	270	300	30	11,2
Всього с.г. угідь, га	270	270	300	30	11,2
із них: - рілля, га	270	270	300	30	11,2
Середньорічна чисельність працюючих, зайнятих в сільському господарстві, чол.	3	6	6	3	100
Навантаження на 1 середньорічного робітника, зайнятого в сільському господарстві:					
- с.г. угідь, га	90	50	50	-40	-44,4
- ріллі, га	90	50	50	-40	-44,44

Основні фонди - це економічна форма сукупності матеріально-речових цінностей, що діють протягом тривалого періоду, які цілком і в незмінній натуральній формі споживаються у виробничих і невиробничих процесах і постійно втрачають свою вартість по частинам, переносячи її на готову продукцію. Вони характеризують рівень розвитку продуктивних сил, матеріальною основою організаційно-технологічних процесів. Зростання основних фондів, якісне вдосконалення конкретних видів засобів праці, поліпшення виробничої і галузевої структур та ефективне використання їх в усіх галузях виробництва є важливою передумовою створення матеріально-технічної бази, підвищення продуктивності праці і зростання матеріального добробуту населення.

Забезпеченість основними фондами та їх використання характеризують наступні показники: розмір та структура основних виробничих фондів, динаміка основних фондів, озброєність праці основними фондами (фондоозброєність), розмір та структура енергетичних засобів, забезпеченість енергоресурсами (енергоозброєність), забезпеченість тракторами, комбайнами, іншими сільськогосподарськими машинами, фондовіддачі, фондомісткості (таблиця 2.9)

За 2020-2022 рр відбулося збільшення загальної вартості основних засобів на 20 % при загальному збільшенні площі сільськогосподарських угідь (на 11,2 %).

Зі збільшенням чисельності працівників (на 3 осіб або на 100%) відбулося зростання фондоозброєності на 40%.

Таблиця 2.9

Ефективність використання основних засобів в ФГ «Агро-Платинум»

Показник	Рік			2022/2020, ±
	2020 р.	2021 р.	2022 р.	
Вартість основних засобів тис. грн.	505,0	580,0	620,0	115,0
Площа с.г. угідь га	270	300	300	30,0
Дохід (вироблена продукція в порівняльних цінах), тис. грн., грн.	882,6	4 462,8	2 625,4	1742,8
Чистий прибуток, тис. грн.	6,6	105,7	2,8	-3,8
Капіталовіддача, грн.	1,3	7,7	4,2	2,3
Норма прибутку, %	0,5	4,1	0,1	-0,4

Чистий прибуток за досліджуваний період зменшився на 130 %. Для організації господарчої діяльності кожне підприємство повинно мати не тільки основні виробничі фонди, але також мати в наявності оборотні фонди.

На відміну від основних виробничих фондів, оборотні фонди беруть участь тільки в одному циклі виробництва, втрачають натуральну форму і цілком переносять свою вартість на знову створений продукт.

Обігові кошти постійно беруть участь у забезпеченні процесу виробництва і реалізації продукції, одночасно знаходяться на всіх стадіях кругообігу коштів.

Переходячи з грошової форми вартості в товарну, потім у виробничу, товарну і знову в грошову обігові кошти забезпечують безперервну роботу підприємства. Таким чином, сферу виробництва обслуговують оборотні виробничі фонди, а процес реалізації продукції – фонди обертання.

Таким чином, обігові кошти - це кошти, авансовані в оборотні виробничі фонди і фонди обертання для забезпечення безперервного процесу виробництва і реалізації продукції.

Здійснення ефективної економічної діяльності підприємства, випуск продукції, яка б була конкурентоспроможна не тільки на вітчизняних ринках,

залежить не лише від матеріально-технічного забезпечення підприємства, а й від достатньої кількості висококваліфікованих кадрів та ефективного управління ними.

Трудові ресурси — це частина працездатного населення, яка за віковими, фізичними та освітніми даними відповідає тій чи іншій сфері діяльності. Серед трудових ресурсів виокремлюють реальні (люди, які працюють) і потенційні (особи, які мають бути залучені до певної праці в майбутньому). При оцінюванні діяльності персоналу підприємства перш за все необхідно звертати увагу на середньорічний виробіток в розрахунку на одного працівника (таблиця 2.10).

Таблиця 2.10
Наявність та ефективність використання трудових ресурсів у ФГ «Агро-Платинум»

Показник	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення за 3 роки	
				абсол.	темп росту
Середньорічна чисельність робітників зайнятих в сільському господарстві, всього, чол.	3	6	6	3	100
Капіталозабезпеченість персоналу, тис. грн	168,3	96,7	103,3	-65,0	-38,6
Продуктивність праці, тис грн	294,2	743,8	437,6	143,4	48,7
Рентабельність праці, грн / прац.	2200	17617	467	-1733	-78,8

За досліджуваний період відбулося зростання середньої чисельності працівників підприємства на 3 осіб або на 100 %. Специалізація виробництва у сільськогосподарських підприємствах характеризується багатьма показниками, основним з яких є структура товарної продукції.

У кожній державі, у будь – якому суспільстві рослинницька галузь є життєво необхідною галуззю народного господарства, оскільки зачіпає інтереси буквально кожної людини. Адже нині понад 50% фонду споживання формуються за рахунок продукції рослинницької галузі. Тому виробництво її є найпершою умовою існування людства.

Однак для України, яка стала на шлях ринкової економіки рослинницька галузь має особливо велике значення тому, що вона є однією з найбільших галузей народного господарства.

Рослинницька галузь відіграє винятково важливу роль як каталізатор розвитку ринкової економіки. Ринкова економіка – це одне з найвидатніших досягнень світової цивілізації, це природне середовище людства і взаємодії товаровиробників, середовище, якому притаманні певний порядок і самоорганізація завдяки дії основного закону попиту і пропозиції. В становленні ринкової економіки України ця галузь, враховуючи її масштаби, може відігравати виключно важливу роль завдяки специфічним властивостям, які виражаються у висококонкурентності галузі, оскільки в ній діє багато незалежних підприємств, що виробляють переважно ту саму продукцію, а також у перспективі виходу галузі на світовий ринок, цьому сприяють і великі масштаби землекористування і родючості землі.

Проте на сьогоднішній день ця галузь перебуває у досить важкому стані, є низькоприбутковою і невисокорентабельною. Виробники працюють в умовах ризику і невизначеності, що і спричиняє суттєвий вплив на результати господарювання. Негативний вплив на цю галузь спричиняє і стан її потенціалу, а також різні природно – кліматичні умови.

Ось чому аналіз ефективності виробництва галузей рослинництва є досить актуальною проблемою сьогодення.

При проведенні аналізу рослинницької діяльності перш за все необхідно провести аналіз структури посівних площ (таблиця 2.11).

Таблиця 2.11

Структура посівних площ сільськогосподарських культур у ФГ «Агро-Платіnum»

Культури та їх групи	Посівна площа, га			Структура посівів, % до підсумку		
	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Всього зернових зернобобових	270	270	300	100	100	100
кукурудза на зерно	270	270	300	0	0	0

Всього посівів	270	270	300	100,00	100,00	100,00
----------------	-----	-----	-----	--------	--------	--------

Дані таблиці свідчать, що найбільшу питому вагу структури посівних площ сільськогосподарських культур займають зернові та зернобобові.

Виробництво сільськогосподарських культур в натуральному виразі вимірюється величиною валового збору, представленою в таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

**Валовий збір і урожайність сільськогосподарських культур
у ФГ «Агро-Платинум»**

Культури та їх групи	Валовий збір, ц			Відхилення за 3 роки	
	2020 р.	2021 р.	2022 р.	абсол.	відн.
Кукурудза на зерно	2,631	2,632	2,940	309	12
	97,48	97,50	98,30	98,30	0,82

За досліджуваний період відбулося зростання загального валового збору на 12 %. При оцінюванні ефективності виробництва продукції рослинництва особливої уваги потребує вивчення показника урожайності культур. За досліджуваний період відбулося зростання урожайності зернових та зернобобових культур - на 0,82 %.

При здійсненні будь-якої діяльності підприємство витрачає власні ресурси, тому визначення структури виробничої собівартості є важливим питанням в оцінці ефективності виробництва продукції рослинництва (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

**Склад і структура виробничої собівартості продукції рослинництва
у ФГ «Агро-Платинум»**

Елементи витрат	Витрати на виробництво продукції, тис. грн.			Структура витрат, % до підсумку			Відхилення за 3 роки	
	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	абсол.	відн.
Витрати на оплату праці	261,40	179,00	314,00	14,32	6,36	23,72	52,60	20,12
Відрахування на соціальні заходи	42,60	41,00	93,00	2,38	1,46	7,02	50,40	118,31
Матеріальні витрати, як увійшли до собівартості продукції	1064,10	2395,00	148,00	58,30	85,05	11,18	916,10	86,09

у т.ч. насіння та посадковий матеріал	256,20	260,00	143,00	14,04	9,23	10,80	-113,20	-44,18
інша продукція сільського господарства	25,60	70,00	350,00	1,40	3,49	26,44	324,40	1267,19
мінеральні добрива	216,50	264,00	135,00	11,86	9,38	10,20	-81,50	-37,64
нафтопродукти	199,70	962,00	265,00	10,94	34,16	20,02	65,30	32,70
електроенергія	28,90	2,00	60,00	1,58	0,07	4,53	31,10	107,61
запасні частини, ремонтні, будівельні матеріали для ремонту	337,20	641,00	532,00	18,48	22,76	40,18	194,80	57,77
оплата послуг і робіт, що виконані сторонніми організаціями та інші матеріальні витрати		177,00		0,00	6,29	0,00		
Амортизація основних засобів	173,20	90,00	147,00	9,49	3,20	11,10	-26,20	-15,13
Інші витрати, включаючи плату за оренду	283,80	111,00	622,00	15,55	3,94	46,98	338,20	119,17
у тому числі орендна плата за земельні частки (паї)	212,30	403,00	581,00	11,63	7,66	43,88	368,70	173,67
майнові паї	36,90	8,00	41,00	2,02	-0,28	3,10	4,10	11,11
Усього витрат	1825,10	2816,00	1324,00	100,00	100,00	100,00	-501,10	-27,46

За досліджуваний період (див. таблиця 3.4) відбулося зниження загальної собівартості виробництва продукції рослинництва на 27,46 %. Найбільше зниження відбулося в статті «матеріальні витрати» - 86,09 %, що займає найбільшу питому вагу в структурі виробничої собівартості, оскільки частка її варюється від 58,30 % в 2020 році до 11,18 % в 2022 році. Позитивною тенденцією є зростання величини орендних виплат за земельні паї (збільшення на 173,67 %) та за майнові паї (збільшення на 11,11 %).

Економічна ефективність показує кінцевий корисний результат від застосування всіх виробничих ресурсів й визначається порівнянням одержаних результатів і витрат виробничих ресурсів. Ефективність виробництва є узагальнюючою економічною категорією, якісна ознака якої відображається у високій результативності використання засобів виробництва і праці. У сільському господарстві — це одержання максимального обсягу продукції з 1 га землі, від 1 гол. худоби з найменшими витратами засобів і праці.

У розвитку багатьох галузей економіки нашої держави, і насамперед сільського господарства, дуже важливу роль відіграє збільшення обсягів

виробництва зерна. Це пояснюється винятковим значенням його та різнобічним використанням.

Галузь виробництва зерна є галуззю стратегічного значення. Продукція галузі використовується в трьох основних і дуже важливих напрямках. По-

перше, вона має продовольче значення, бо хліб та хлібопродукти є одним із основних продуктів харчування населення України. По-друге, зерно є високопоживним кормом для тварин, тому воно виступає важливим складовим елементом кормової бази тваринництва. Тому від розвитку галузі виробництва

зерна в значній мірі залежить економічна ефективність галузі тваринництва. По-

третє, зерно є сировиною для багатьох галузей народного господарства: хлібопекарської, борошномельно-круп'яної, макаронної тощо.

Зерно є важливим експортним продуктом і має забезпечувати значні надходження валютних коштів державі. Адже в процесі зберігання зерно майже не втрачає своєї якості а, отже, придатне для створення державних резервів продуктів харчування та кормів.

Обсяги виробленого зерна в підприємстві визначають рівень розвитку зернового господарства. Але у свою чергу на обсяги виробництва зерна впливають такі важливі фактори як розмір посівних площ, їх структура і урожайність.

НУБІП України

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МАЛИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

НУБІП України

3.1. Стратегічні напрями розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі економіки

В аграрній економіці можна виділити такі соціально-економічні уклади.

Перш за все якісно новий уклад, представлений фермерськими господарствами. Старим і в той же час новим укладом є великі і середньотоварні сільськогосподарські підприємства, які виникли в процесі реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств. Одержав широке

розповсюдження і своєрідний розвиток соціально-економічного укладу, який одержав назву “господарства населення”. Його посередником є особисті підсобні господарства селян, дачні і садово-городні ділянки міських жителів. Але нинішні господарства населення суттєво відрізняються від них не тільки за складом і масштабами, але і за соціально-економічними характеристиками.

Господарства населення за рядом важливих якісних ознак подібні з фермерськими, але разом з тим далеко не співпадають з ними.

Сільськогосподарське виробництво відрізняється від будь-якого іншого, перш за все промисловою, тим, що використовує біологічні об’єкти в якості засобів і предметів праці. Ця специфічна особливість розширює діапазон форм і методів господарювання в галузі. Ми звикли до широкомасштабного виробництва товарної продукції при великих ринках збуту, і воно об’єктивно вимагає промислових технологій, дає ефект при середніх і великих розмірах виробництва. Проте стільки ж закономірно мають “право на життя” малі форми господарювання.

Досліджуючи розвиток агрохолдингів в системі продовольчої безпеки України, учені прийшли до висновків: використовуючи у своїй господарській

діяльності великий земельний банк, формуючи власний капітал в зарубіжних країнах зі сприятливими умовами оподаткування, розміщуючи свої акції на міжнародних фондових біржах з високим рівнем їх котирування, власники та акціонери великих агропродовольчих компаній концентрують свою увагу на видах діяльності, які приносять «швидкі гроші». Внаслідок цього відбуваються процеси, пов'язані з монокультуризацією рослинництва, занепадом тваринницької галузі, погіршенням якості сільськогосподарських угідь, концентрацією сільськогосподарського виробництва та монополізацією ринку агропродовольчої продукції [40-41].

Специфічним видом товаровиробників сільськогосподарської продукції можна виокремити сільськогосподарські кооперативи, які ведуть свою діяльність на міжнародних принципах кооперації і відповідають концепції підприємництва. Таких кооперативних структур в Україні налічується близько 1300 од. До своєї діяльності вони залучають особисті селянські господарства, які їх створили, що сприяє розширенню підприємництва й розвитку соціального капіталу на селі [42]. Про переваги розвитку фермерських господарств, сільськогосподарської кооперації, інтеграційних процесів в аграрному секторі економіки зазначають й інші однодумці-вчені [43-45].

Щодо показників продуктивності праці, то їх більші значення простежуються у великих сільськогосподарських підприємствах, відповідно, й заробітна плата там також вища. Однак в силу того, що в середніх і особливо малих і мікропідприємствах більше представлено засновників і власників підприємств, то отриманий прибуток в останніх можна прирівняти до трудових доходів, що частково пояснює дану відмінність в оплаті праці в різних видах підприємств галузі.

Малі форми господарювання є важливим джерелом інновацій, швидко поставляють їх на ринок. Малі форми успішно конкурують з великими і доповнюють їх. Це відбувається тому, що малі фірми швидше реагують на зміни ринку, ближче стоять до споживачів, а інколи й утримують нижчі ціни. Вони підтримують великий бізнес у постачанні комплектуючих, наданні деяких

послуг і забезпечують їм канали збуту. В економічно розвинутих країнах малий, середній і великий бізнес тісно між собою зв'язані, співіснують, доповнюючи один одного. В багатьох випадках люди, які володіють і займаються власною справою, мають більше стимулів працювати з ініціативою, самовіддачею, ніж наймані на службу; одержують більше економічних і психологічних винагород і заохочень, ніж працюючи за наймом.

Кожний вид: мало-, середньо- й великотоварні форми підприємництва в агробізнесі мають зайняти своє місце в економіці сільських територій. Тому виникає потреба в узагальненні стратегічних орієнтирів соціально-економічного розвитку різних видів сільськогосподарських підприємств на майбутній період (табл. 3.1, урахуваючи масштаби виробництва продукції та кількість найманих працівників у них юридичні форми господарювання наведені умовно).

Стратегічним із погляду забезпечення й збільшення рівня зайнятості в сільській місцевості, заробітної плати та ефективності виробництва сільськогосподарської продукції є поєднання рослинницьких підгалузей зі скотарством або свинарством у всіх видах сільськогосподарських підприємств. Щодо підгалузей аграрного сектору економіки, то у всіх видах підприємств необхідно розвивати тваринництво, зокрема молочний бізнес, виробництво яловичини й телятини тощо. Даний напрям дозволить створити багато робочих місць в країні, збільшити обсяг доданої вартості при переробці продукції скотарства, збільшить перелік експортних товарів за кордон, зокрема в повсенний період.

Для перенективного інноваційного розвитку скотарства у всіх видах сільськогосподарських підприємствах вчені І.М. Паска, В.І. Радько та інші обґрунтували такі стратегічні моделі розвитку молочного скотарства: пріоритетність розвитку фермерських господарств з виробництва молока; пріоритетність розвитку великих інноваційно-орієнтованих сільськогосподарських підприємств з одночасним державним стимулюванням кооперативної форми виробництва молока фермерськими і особистими селянськими господарствами. Дані моделі передбачають зміцнення кормової

бази, підвищення рівня годівлі тварин, впровадження комплексної механізації та автоматизації виробничих процесів і переведення галузі на новітні технології, використання високопродуктивних, спеціалізованих порід худоби, підвищення якості тваринницької продукції, удосконалення організації і оплати праці.

Вагому роль тут має відіграти державна підтримка зазначених заходів через бюджетні програми [47].

Таблиця 3.1

Стратегічні аспекти соціально-економічного розвитку різних видів сільськогосподарських підприємств

Вид підприємства ¹	Період	
	Воєнний	Повоєнний
ВП (агрохолдинги, спеціалізовані підприємства, тепличні господарства, тваринницькі комплекси)	Диверсифікація агробізнесу: виробництво зернових і технічних культур, розвиток тваринництва, зокрема свинарства й птицевництва. Формування власної кормової бази у тваринництві. Виробництво альтернативних видів палива для промислових і побутових потреб	Налагодження різних логістичних шляхів експортних поставок. Відкриття виробничих підрозділів з переробки агропродукції, фірмова торгівля. Удосконалення економічного механізму виробництва й використання альтернативних джерел енергії
СП (ФГ, ПП, ТОВ, СВК)	Ведення зернового господарства, овочівництва. Диверсифікація бізнесу: садівництво, скотарство й свинарство. Налагодження торговельних відносин на локальному рівні	Відкриття переробних цехів з виготовлення борошна, круп, м'ясо-молочної продукції, консервації овочів, плодів і ягід. Збільшення обсягів виробництва трудомісткої продукції
МП (ФГ, ПП)	Виробництво менш капіталомістких і більш трудомістких с.-г. культур (овочі, плоди і ягоди, малі ферми, ставкове рибництво, нішеві культури). Товарне кредитування	Розвиток обслуговуючої кооперації, розширення малого агробізнесу: хлібо-булочний і кондитерський напрями, м'ясні напівфабрикати, молочна продукція тощо
МікроП (сімейні ФГ та ін.)	Збільшення обсягів виробництва агропродовольчої продукції для самозабезпечення та реалізації її надлишків, їх первинна переробка й консервація на рівні територіальних громад	Трансформація економічно активних домогосподарств у сімейні фермерські господарства й отримання державної підтримки. Ведення органічного виробництва агропродукції

¹ ВП – суб'єкт великого підприємництва; СП – суб'єкт середнього підприємництва; МП – суб'єкт малого підприємництва; МікроП – суб'єкт мікропідприємництва; ФГ – фермерські господарства; ПП – приватні підприємства, ТОВ – товариства з обмеженою відповідальністю; СВК – с.-г. виробничі кооперативи.

Джерело: [46].

Слід відмітити про позитивну тенденцію підвищення продуктивності корів у сільськогосподарських підприємствах в останні роки до 6663 кг молока на

1 корову у 2021 р., тоді як в господарствах населення вона становить у межах 4604 кг молока на 1 корову. Таким чином, потенціал поголів'я стада у господарствах населення необхідно більш ефективно використовувати, що можна забезпечити через якісні зоотехнічні й ветеринарні заходи в кооперативних об'єднаннях дрібних форм агробізнесу у межах територіальних громад. А доступність державної підтримки для даних сільськогосподарських товаровиробників має стимулювати до їх трансформації в сімейні фермерські господарства.

Так, результати досліджень Л.Д. Тулуша й О.Ю. Грищенко свідчать, що потенційна чисельність домогосподарств, у яких наявні економічні підстави для відповідної трансформації, оцінюється понад 110 тис. од. Із них за окремими напрямками діяльності: близько третини – молочний напрям; до 20 % – інші види тваринництва; близько 20 – вирощування овочів; до 15 – фруктовো-ягідний і 10-15 % – зерново-технічний напрям [48].

Відрадним в останні роки є акцентування уваги й збільшення державної підтримки з боку Мінагрополітики України на розвиток тваринництва й фермерських господарств. Тому й надалі таку державну підтримку слід продовжувати й стимулювати розвиток ринку праці в аграрній сфері, зокрема за рахунок місцевих фінансових, земельних і виробничих ресурсів, які отримали територіальні громади в результаті децентралізації влади й реформи місцевого самоврядування в Україні.

Приєднуємось до думки Р.Я. Корінця, щодо розвитку сімейних фермерських господарств: сімейне фермерство – не тільки економічний чинник у житті сільського населення, а й важливий інструмент формування активного громадянина. Це цілком очевидно, оскільки така ферма господарської діяльності є відображенням особливого способу сільського життя, її основою є сім'я, задоволення потреб, причому не тільки економічних, а й соціальних, культурних, екологічних і рекреаційних.

Через створені кооперативами об'єднання сімейні ферми стають повноправними учасниками аграрного ринку, оскільки стають цікавими для

оптових ринків, торгівлі, громадського харчування. Сімейні фермерські господарства мають стати центром уваги територіальних громад. Очікувані перспективи розвитку сімейних фермерських господарств здатні зробити їх привабливими для молоді, що дасть змогу більш оптимістично розглядати майбутнє українського села [49].

3.2. Напрями державної підтримки розвитку фермерських господарств в Україні

Більшість малих аграрних формувань (особисті селянські господарства, більшість фермерських господарств) в Україні традиційно займаються виробництвом трудомісткої і менш капіталомісткої продукції. Тому виходом із складної ситуації, коли очікується брак інвестиційних ресурсів у складний новоснний час, є активізація всебічна підтримка фермерських і інших малих форм агробізнесу з виробництва агропродовольчої продукції. Адже для національної і продовольчої безпеки на локальному рівні ближче до споживачів у логістичних ланцюжках на рівні територіальних громад знаходитимуться саме малі форми агрогосподарування.

Тренд збільшення кількості фермерських господарств слід підтримувати з боку держави, територіальних громад, міжнародних грантових фондаций, щоб стимулювати до переходу ефективних сільських домогосподарств у сімейні чи звичайні фермерські господарства, інші малі форми агропідприємства [50].

Сільське господарство є однією з пріоритетних галузей національної економіки. Розвиток сільськогосподарської галузі сприяє підвищенню матеріального добробуту населення, зміцненню економічної та продовольчої безпеки держави, зростанню її експортного потенціалу.

Фінансова підтримка надається фермерським господарствам, зокрема новоствореним у період їх становлення (перші три роки після створення), з відокремленими фермерськими садибами, сімейним фермерським

господарствам без набуття статусу юридичної особи, фермерським господарствам, які провадять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах, на поліських територіях на конкурсних засадах на поворотній основі.

Фінансова підтримка надається фермерським господарствам на безповоротній основі. Фінансова підтримка не надається фермерським господарствам, які мають заборгованість перед Українським державним фондом підтримки фермерських господарств та його регіональними відділеннями, яких визнано банкрутами, щодо яких порушено справу про банкрутство та які перебувають у стадії ліквідації, а також у яких виявлено факти незаконного одержання та/або нецільового використання бюджетних коштів.

Фінансова підтримка надається за такими напрямками: фінансова підтримка фермерських господарств для провадження виробничої діяльності та диверсифікації виробництва; фінансова підтримка сімейних фермерських господарств без набуття статусу юридичної особи для придбання землі сільськогосподарського призначення.

За напрямом, що передбачає фінансову підтримку фермерських господарств для провадження виробничої діяльності та диверсифікації виробництва, Мінагрополітики за пропозицією Фонду здійснює розподіл бюджетних коштів у розрізі регіонів.

- 50 % - з урахуванням обсягу виробництва фермерськими господарствами сільськогосподарської продукції (у постійних цінах) за попередні три роки, що передують звітному року, відповідно до статистичної інформації, наданої Держстатом на запит Мінагрополітики.

- 50 % - з урахуванням обсягу виробництва фермерськими господарствами сільськогосподарської продукції (у постійних цінах) з розрахунку на 1 гектар оброблюваних фермерськими господарствами сільськогосподарських угідь на рік, що передує звітному року, відповідно до статистичної інформації, наданої Держстатом на запит Мінагрополітики.

За напрямом, що передбачає фінансову підтримку сімейних фермерських господарств без набуття статусу юридичної особи для придбання землі сільськогосподарського призначення, розподіл бюджетних коштів у розрізі регіонів не здійснюється.

Фінансова підтримка фермерських господарств для провадження виробничої діяльності та диверсифікації виробництва надається у розмірі, що не перевищує 1 млн. гривень, із забезпеченням виконання зобов'язання щодо повернення бюджетних коштів:

- новоствореним фермерським господарствам та фермерським господарствам з відокремленими фермерськими садибами, фермерським господарствам, які провадять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах, на поліських територіях, - строком від трьох до п'яти років для виробництва, переробки і збуту виробленої продукції, провадження виробничої діяльності;

- іншим фермерським господарствам - строком до п'яти років для придбання техніки, обладнання, поновлення обігових коштів, у тому числі для придбання маточного поголів'я сільськогосподарських тварин (телиць, нетелей, корів, свиноматок, ярок, вівцематок, кізочок та козоматок) та проведення оцінки відповідності виробництва органічної продукції (сировини), виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, будівництва та реконструкції виробничих і невиробничих приміщень, для закладення багаторічних насаджень, розвитку кредитної та обслуговуючої кооперації, у тому числі для сплати вкладів до статутних капіталів сільськогосподарських кооперативів, утворених фермерськими господарствами самостійно або разом з членами особистих селянських господарств, зрошення та меліорації земель

Фінансова підтримка сімейних фермерських господарств без набуття статусу юридичної особи для придбання землі сільськогосподарського призначення надається у розмірі, що не перевищує 1 млн. гривень на строк до десяти років для придбання земельної ділянки (ділянок) сукупним розміром до 20 гектарів із забезпеченням виконання зобов'язання щодо повернення

бюджетних коштів. Сума фінансової підтримки визначається відповідно до вартості земельної ділянки (ділянок), що планується придбати, але не більше нормативної грошової оцінки зазначеної ділянки (ділянок).

Регіональні відділення за напрямом, що передбачає фінансову підтримку фермерських господарств для провадження виробничої діяльності та диверсифікації виробництва, формують у десятиденний строк після закінчення строку прийняття заявок та документів реєстр фермерських господарств, що претендують на одержання фінансової підтримки, та реєстр фермерських господарств, яким повернуто документи. За напрямом, що передбачає фінансову підтримку сімейних фермерських господарств без набуття статусу юридичної особи для придбання землі сільськогосподарського призначення, реєстр фермерських господарств, що претендують на одержання фінансової підтримки, та реєстр фермерських господарств, яким повернуто документи, формуються щомісяця до 10 числа.

Комісія у 14-денний строк розглядає подані регіональними відділеннями реєстри разом з документами. Фонд формує зведений реєстр фермерських господарств, що претендують на одержання фінансової підтримки фермерських господарств, та надсилає його Державній податковій службі з метою проведення перевірки наявності простроченої більш як шість місяців заборгованості з платежів, контроль за справлянням яких покладено на органи Державної податкової служби.

Комісія проводить конкурсний відбір та формує реєстр фермерських господарств, що отримали право на одержання фінансової підтримки, а також резервний реєстр фермерських господарств (не більше п'яти господарств від кожної області). Реєстри фермерських господарств формуються комісією окремо за кожним напрямом бюджетної програми "Надання кредитів фермерським господарствам".

Основними критеріями під час визначення переможців конкурсу є:

- забезпечення виконання зобов'язань щодо повернення коштів, одержаних на поворотній основі;

- створення додаткових робочих місць у сільській місцевості

За наявності рівних умов перевага за напрямом, що передбачає фінансову підтримку фермерських господарств для провадження виробничої діяльності та диверсифікації виробництва, фінансова підтримка надається фермерським господарствам, у тому числі сімейним фермерським господарствам, які:

- є членами сільськогосподарського кооперативу,
- провадять діяльність з вирощування та розведення великої рогатої худоби;

- мають у власності та/або користуванні не більше 100 гектарів земель

сільськогосподарського призначення та річний дохід яких від реалізації продукції не перевищує 5 млн. гривень;

- здійснюють закладення молодих плодово-ягідних та виноградних насаджень;

- отримали сертифікат відповідності законодавству у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції.

При цьому голова фермерського господарства повинен бути віком до 35 років (включно).

За наявності рівних умов перевага за напрямом, що передбачає фінансову підтримку сімейних фермерських господарств без набуття статусу юридичної особи для придбання землі сільськогосподарського призначення, надається фермерським господарствам:

- у власності яких перебуває від п'яти корів, овець, кіз, ідентифікованих та зареєстрованих відповідно до законодавства;

- які провадять сільськогосподарську діяльність на землях сільськогосподарського призначення із застосуванням гідротехнічної меліорації;

- які отримали сертифікат відповідності законодавству у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції.

За напрямом, що передбачає фінансову підтримку сімейних фермерських господарств без набуття статусу юридичної особи для придбання землі сільськогосподарського призначення, голова сімейного фермерського

господарства у тримісячний строк після надходження коштів фінансової підтримки зобов'язаний укласти в установленому порядку договір купівлі-продажу земельної ділянки, нотаріальну копію якого надати Фонду для підтвердження цільового використання коштів.

Придбані земельні ділянки, на які сімейні фермерські господарства без набуття статусу юридичної особи отримали фінансову підтримку, не можуть бути продані, подаровані, передані в заставу або оренду до повного повернення коштів наданої підтримки і використовуються виключно за призначенням.

Надання фінансової підтримки здійснюється за умови прийняття набувачем відповідного зобов'язання, викладеного в письмовій формі.

Кошти фінансової підтримки, наданої фермерським господарствам на конкурсних засадах на поворотній основі, повертаються згідно з укладеними відповідно до цього Порядку договорами на відповідний рахунок Фонду, відкритий в Казначействі за місцем реєстрації, і протягом двох робочих днів перераховуються до державного бюджету [51-52].

Підтримка фермерських господарств обумовлена не тільки економічними, але і соціальними мотивами, оскільки розвиток сільського підприємництва позитивно позначиться на розвитку сільських територій. Державна підтримка фермерства та кооперації має здійснюватися за кількома напрямками: компенсація вартості насіння; компенсація вартості придбаної техніки та обладнання українського виробництва; здешевлення дорадницьких послуг; відшкодування вартості обладнання для кооперативів плодово-ягідного та молочного спрямувань і ін.

3.3. Розвиток обслуговуючої кооперації малих форм господарювання в аграрному секторі економіки

Ще на початку ХХ ст. теоретики дрібного трудового селянського господарства (О. Чайнов, М. Туган-Барановський, Н. Кондратьєв, М. Макаров

тощо), визнаючи його основою сільськогосподарського виробництва, відмічали і беззаперечні економічні переваги крупного господарства над дрібним, перш за все у сферах постачання, збуту та переробки продукції, агросервісу. Звідси їх пильна увага до можливості кооперування фермерських господарств, яке дозволяє індивідуальному виробнику максимально використовувати свої ресурси, одержувати додаткову вигоду від спільно виконаних операцій на різних стадіях виробництва, поліпшити якість продукції.

Враховуючи це, в багатьох країнах, і особливо у континентальній Європі, пройшов процес об'єднання фермерських господарств у сільськогосподарські кооперативи. Протягом останніх 150 років фермерські кооперативи були однією із основних рушійних сил прогресу аграрної економіки та вирішення продовольчої проблеми більшості розвинених держав. Організовані самими фермерами належні їм кооперативи являють собою різновидність приватно-підприємницької діяльності, заснованої на пайовій участі в її організації власністю тих, хто в цьому зацікавлений.

Ведучи мову про кооперацію праці, доцільно виділяти два її основних види: внутрігосподарську і міжгосподарську. Перша кооперація проявляється у вигляді сімейної кооперації, а друга передбачає трудове співробітництво і здійснюється протягом всього виробничого циклу (її ми визначаємо як постійну), або виникає на період окремих виробничих процесів (тимчасова кооперація праці).

Основні завдання таких формувань полягають у забезпеченні добровільного регулювання виробничих й економічних взаємовідносин фермерських господарств, реалізації ефективних форм кооперативної діяльності самостійних товаровиробників, формуванні збалансованої матеріально-технічної бази, соціальної інфраструктури, у наданні можливості колективного захисту прав та інтересів засновників і членів асоціації перед численними підприємствами та організаціями.

В міру зростання кількості фермерських господарств в ході проведення аграрної реформи на перше місце все більше висувалися проблеми забезпечення

функціонування і розвитку даного проєкту індивідуального виробництва. Ще гостріше постає проблема постачання фермерів знаряддями виробництва, використання техніки (особливо високопродуктивної), одержання кредиту тощо.

Сільськогосподарські кооперативи створили системи виробничого обслуговування фермерських господарств і надання їм самих різноманітних виробничих послуг (спільне використання сільськогосподарської техніки, її ремонт і налагодження, штучне осіменіння худоби й племінна справа, консультування та інформаційне обслуговування, впровадження нових методів виробництва тощо).

Останнім часом у ринкових умовах пріоритетним напрямом розвитку є вертикальна кооперація на основі добровільного об'єднання фермерських та особистих селянських господарств, а також державних підприємств не тільки для виробництва сільськогосподарської продукції і сировини, а й об'єднання їх в обслуговуючі кооперативи, насамперед, з переробки, зберігання, збуту продукції, матеріально-технічного забезпечення, виробничо-технічного і технологічного обслуговування виробництва, кредитування та ін.

Найвідоміший варіант кооперування фермерів – добровільне об'єднання технічних засобів з метою ефективного застосування сівозмін, прогресивних технологій і використання техніки. Воно передбачає ведення виробництва на спільній основі, а також розподіл доходів пропорційно внесеному вкладу в результати виробництва. За домовленістю між собою вони розподіляють, кому і які технічні засоби придбати. Один купує комбайн для збирання зернових культур чи кукурудзи, другий – бурякозбиральний чи картопляний комплекс, третій – ґрунтообробні та посівні машини, четвертий – машини й засоби з виконання робіт у тваринництві, інші – навантажувальні і транспортні засоби і т.д.

За таких умов фермери на своїй техніці виконують один одному окремі види робіт. Для їх обліку застосовують методику перерахунку робіт в умовну оранку, в якій акумулюються всі матеріальні витрати та трудові затрати. Вона досить проста і зрозуміла кожному фермеру. Визначивши узгоджену на певні

періоди вартість одного умовного гектара оранки у гривнях, вони здійснюють взаєморозрахунки за різницею обсягів виконаних робіт. Така система дозволяє зберігати приватний характер виробництва й одержання доходів залежно від розміру своєї земельної ділянки, наявності виробничих та оборотних коштів.

З розвитком сфери надання послуг така кооперація може зазнати відповідних змін. Окремі види робіт і надання послуг, як показує досвід розвинених країн, можуть виконувати спеціалізовані підприємства за відповідну плату. В цих умовах фермер сам вирішує, що йому вигідніше.

Фермери також можуть кооперуватися з приватними і державними сільськогосподарськими підприємствами з виробництва окремих видів продукції.

У перенективі пріоритетними напрямками розвитку кооперування фермерства можуть бути:

- прискорення розвитку тваринницьких галузей на основі спеціалізації і кооперації;

- будівництво в кооперації ліній і цехів малої потужності з переробки сільськогосподарської продукції;

- кооперування селянських (фермерських) господарств, власників земельних ділянок і земельних часток (паїв) з іншими сільськогосподарськими формуваннями з метою створення раціональної організації виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки і реалізації;

- поглиблення інтеграційних зв'язків фермерів у виробництві, переробці і збуті продукції, матеріальному постачанні і технічному обслуговуванні.

Фермер, як власник землі і господар, повинен брати участь у вирішенні питань соціального розвитку села з урахуванням розміру землекористування. Це сприятиме налагодженню нормальних відносин між фермерами та іншими групами сільського населення. Держава повинна частково відшкодовувати фермеру витрати на соціальні потреби за рахунок частини централізованих капіталовкладень, які виділяються на вирішення соціальних проблем села згідно з діючим законодавством [53].

Пропонуються наступні варіанти обслуговуючої кооперації малих форм господарювання в аграрному секторі економіки, що себе зарекомендували на практиці з 1990-х років

Кооперативне товариство виробників молока. Виробникам молока надається можливість реалізації власної продукції без зайвих ринкових посередників; отримати прибуток не тільки безпосередньо від виробництва, але й від переробки, транспортування, оптової і роздрібною торгівлі; здійснювати реалізацію продукції у великих масштабах; виходити на стабільні ринки збуту продукції; використовувати професійний управлінський персонал.

Організація та економічний механізм: право членства і власності у кооперативі мають лише виробники молока, які одночасно є клієнтами кооперативу. Їх власність формується у вигляді паїв, що поступово створюються (відрахувань з вартості одиниці реалізованої продукції), обліковуються і повертаються у порядку, передбаченому статутом кооперативу.

У період між зборами управління кооперативом здійснює його правління, яке наймає на роботу виконавчого директора. Головним завданням останнього є організація і оперативне управління кооперативом. Він працює за контрактом як і решта найманого персоналу.

При вступі до кооперативу його члени сплачують вступний внесок, який спрямовується на формування статутного фонду й оборотних засобів. Після завершення господарського року (або іншого періоду, меншого за рік) частина доходу кооперативу, яка в підприємствах інших типів є прибутком, буде розподілена між клієнтами-власниками як надбавка до ціни реалізації молока. Отже, кооператив працює на неприбутковій основі, тобто не для отримання власного прибутку, а для забезпечення прибуткової діяльності своїх клієнтів-власників.

Кооператив з матеріально-технічного постачання. Призначення кооперативу полягає в організації стабільного матеріально-технічного постачання за найсприятливішими цінами, уникненні зайвих ринкових посередників; здійсненні постачання у великих масштабах; виході на стабільні,

в тому числі міжнародні ринки засобів виробництва; використати професійного управлінського персоналу.

Організація та економічний механізм: право членства і власності в кооперативі мають лише сільськогосподарські товаровиробники, які одночасно

є його клієнтами. Кооператив обслуговує і тих, хто не є членом кооперативу, але на інших умовах. Власність членів кооперативу формується у вигляді паїв, що поступово створюються, обліковуються і повертаються у порядку, передбаченому статутом кооперативу. На початку своєї роботи кооператив

орендує необхідні засоби виробництва. Формування майна кооперативу відбувається за рахунок залучення власних фінансових та матеріальних ресурсів.

У періоді між зборами, керівництво кооперативом здійснює його правління, обране з членів кооперативу. Воно наймає на роботу виконавчого директора. Головним завданням останнього є організація і оперативне управління кооперативом. Директор працює за контрактом як і рента найманого персоналу.

При вступі у кооператив його члени сплачують вступний внесок, який спрямовується на формування статутного фонду й обігових засобів. Постачання здійснюється за ринковими цінами, але у кінці господарського року (або протягом іншого періоду, меншого за рік), будь-яка економія коштів у кооперативі буде розподілена між його членами як знижка до ціни послуг кооперативу. Отже, кооператив працюватиме на неприбутковій основі, тобто не для отримання власного прибутку, а для забезпечення прибуткової діяльності своїх клієнтів – власників.

Кооператив із спільного використання техніки. Призначення кооперативу: придбати техніку, яку недоцільно тримати в одноосібному володінні; організувати оптимальне використання техніки своїх членів-клієнтів; уникнути зайвих ринкових посередників; виходити на стабільні, в тому числі міжнародні ринки технічних засобів виробництва; використовувати професійний управлінський персонал.

Організація та економічний механізм. Право членства і власності у кооперативі мають лише сільськогосподарські товаровиробники, які одночасно є його клієнтами. Кооператив обслуговує і тих, хто не є членом кооперативу, але на інших умовах. Власність членів кооперативу формується у вигляді паїв, що поступово створюються, облічуються і повертаються у порядку, передбаченому статутом кооперативу. Паї надходять до кооперативу у грошовій, натуральній (наприклад, сільськогосподарська техніка) та трудовій (певна кількість робочого часу, відпрацьованого у кооперативі) формі. На початку своєї роботи кооператив орендує необхідні засоби виробництва. Формування його майна відбувається за рахунок залучення власних фінансових та матеріальних ресурсів.

У період між зборами керівництво кооперативом здійснює його правління, обране з членів кооперативу. Воно наймає на роботу виконавчого директора, головним завданням якого є організація і оперативне управління кооперативом.

Директор працює за контрактом як і решта найманого персоналу.

При вступі в кооператив його члени сплачують вступні внески, які спрямовуються на формування статутного фонду й обігових засобів. Послуги надаються за ринковими цінами, але у кінці господарського року (або протягом іншого періоду, меншого за рік) будь-яка економія коштів у кооперативі буде розподілена між його членами як знижка до ціни послуг кооперативу. Отже, кооператив працюватиме на неприбутковій основі, тобто не для отримання власного прибутку, а для забезпечення прибуткової діяльності своїх клієнтів-власників.

Членом кооперативу може стати будь-який виробник сільськогосподарської продукції незалежно від форми власності й організаційного статусу.

Кооперативне товариство садівників і овочівників. Призначення: надати виробникам плодів, ягід і овочів можливість реалізації власної продукції без зайвих ринкових посередників; отримати прибуток не тільки безпосередньо від виробництва, й від зберігання продукції, її переробки, транспортування, оптової і роздрібною торгівлі; здійснювати реалізацію продукції у великих масштабах;

виходити на стабільні, в тому числі міжнародні ринки збуту; використовувати професійний управлінський персонал. організувати матеріально-технічне постачання за найсприятливішими цінами; забезпечувати розсадою і саджанцями найкращих вітчизняних і зарубіжних сортів.

Організація та економічний механізм: право членства і власності у кооперативі мають лише виробники плодів, ягід і овочів, які одночасно є його клієнтами. Кооператив обслуговує і тих, хто не є членом кооперативу, але на інших умовах. Власність членів кооперативу формується у вигляді паїв, що поступово створюються, облічуються і повертаються у порядку, передбаченому статутом кооперативу. Формування його майна відбувається за рахунок залучення власних фінансових та матеріальних ресурсів.

У період між зборами керівництво кооперативом здійснює його правління, обране з членів кооперативу. Воно наймає на роботу виконавчого директора, головним завданням якого є організація і оперативне управління кооперативом. Директор працює за контрактом як і решта персоналу.

При вступі до кооперативу його члени сплачують вступні внески, які спрямовуються на формування статутного фонду і обігових засобів. Послуги надаються за ринковими цінами, але у кінці господарського року (або протягом іншого періоду, меншого за рік) будь-яка економія коштів у кооперативі буде розподілена між його членами як знижка до ціни послуг кооперативу. Отже, кооператив працюватиме на неприбутковій основі, тобто не для отримання власного прибутку, а для забезпечення прибуткової діяльності своїх клієнтів-власників.

Сільськогосподарський багатofункціональний кооператив. Визначення: сільськогосподарський обслуговуючий кооператив являє собою господарську організацію, яка належить сільськогосподарським товаровиробникам і управляється ними на демократичних засадах, надає своїм членам послуги, необхідні для їх особистих господарств, не має на меті отримання прибутку, а прагне задовольнити виробничі та соціальні потреби своїх членів.

Призначення: надання комплексу послуг сільськогосподарським

товаровиробникам - членам кооперативу, пов'язаних із виробництвом, заготівлею, зберіганням, переробкою (первинною) та збутом сільськогосподарської продукції; надання послуг з обробітку, поліпшення сільськогосподарських угідь, постачання насінневого та садивного матеріалу, добрив, молодняка худоби і птиці, звірів; надання культурно-побутових, ритуальних, транспортних, експедиційних і консультативних послуг з питань сільськогосподарського виробництва і комерційної практики; проведення природоохоронних заходів і селекційної роботи.

Створення кооперативу ініціюється сільськогосподарськими товаровиробниками. Членами можуть бути лише ті, хто користуватиметься його послугами. Власність членів кооперативу формується у вигляді паїв. Члени кооперативу зобов'язані брати участь (реалізація, придбання, споживання послуг) у роботі кооперативу. Розробляється статут і правила внутрішнього розпорядку, в яких визначені права і обов'язки членів. При вступі до кооперативу його члени сплачують вступні внески, які спрямовуються на формування статутного фонду й обігових засобів.

У період між зборами управління кооперативом здійснює правління, яке наймає виконавчого директора. Останній здійснює оперативне управління кооперативом і не може бути його членом. Контрольну функцію виконує наглядова рада.

Основна риса кооперативу - його неприбутковий характер. Надання послуг, виконання робіт здійснюється за собівартістю. Кооператив не залишає собі прибутку, а результат економічної діяльності розподіляє серед членів пропорційно до участі в роботі кооперативу.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи можуть створюватися у межах одного або декількох населених пунктів району.

Машинно-технологічні кооперативи. Механізаторський кооператив являє собою групу сільськогосподарських товаровиробників, які вирішили розділити власність та спільно використовувати сільськогосподарську техніку, яку індивідуально вони б не могли використовувати на повну потужність, чи

придбати окремо за власні кошти. Вони визначають правила для забезпечення ефективного функціонування кооперативу. Першим із цих правил є зобов'язання з діяльності, яке в машинно-технічних кооперативах має певні особливості.

Під час створення кооперативу або при купівлі нової сільськогосподарської техніки кожний член або майбутній член кооперативу зобов'язується використовувати кожну одиницю сільськогосподарської техніки у визначеному обсязі (для більшості одиниць - це кількість га, для тракторів та деяких спеціальних машин обсяг роботи визначається кількістю годин та днів).

Кожен член бере участь у фінансуванні техніки пропорційно до обсягу використання, на який він погодився: він вносить паї пропорційно до своїх зобов'язань щодо діяльності.

Необхідно забезпечувати використання техніки на повну потужність, але коли ця потужність досягнута, неможна приймати в кооператив нових членів, які хочуть користуватися нею.

Якщо кооператив володіє різними типами техніки, кожен член має вибір у використанні однієї чи кількох її одиниць. Наприклад, якщо кооператив має зернозбиральний комбайн, сівалку та обприскувач, одних може цікавити лише обприскувач, других - тільки комбайн, а третіх - вся наявна у кооперативі техніка.

Зобов'язання визначаються на період амортизації техніки. Протягом цього часу кожен член повинен відшкодувати постійні витрати (видатки) на техніку, для використання якої він вступає до кооперативу. Відшкодування здійснюється членом пропорційно до його зобов'язань з діяльності, навіть якщо він не використовує техніку у запланованому обсязі, крім випадку, коли на невикористовуваний ним обсяг він знайшов заміну (іншого члена).

Особливість механізаторських кооперативів полягає в їх невеликих розмірах. Ефективність кооперативу є максимальною, коли досягається використання на повну потужність кожної одиниці техніки - обсяг робіт, виконаний приблизно на кількох сотнях гектарів. До того ж, у цьому випадку підвищення ефективності не залежить від масштабів виробництва.

Не доцільно створювати великий районний кооператив, який має у своєму розпорядженні десять комбайнів. Ефективнішим є створення десяти кооперативів з одним комбайном в кожному, по одному кооперативу в кожному районі, навіть якщо кооперативи будуть змушені надавати один одному допомогу при поломці одного з комбайнів.

У випадку зі збутовим кооперативом все відбувається навпаки. Якщо обсяг продукції, зібраної кооперативом, збільшуватиметься, він зможе придбати більш потужне устаткування з переробки, з меншими видатками на одиницю продукції, що забезпечило б йому міцнішу позицію на ринку.

При створенні машинно-технологічного кооперативу насамперед слід звернути увагу на однорідність ініціативної групи та порозуміння між його членами. Для уникнення непотрібних переміщень техніки необхідно, щоб ініціативна група була компактною в географічному відношенні.

Потрібно уникати також великої різниці у розмірах господарств членів. Необхідно переконатися у тому, що потреби учасників у спільному використанні сільськогосподарської техніки співвідносні: якщо один з членів кооперативу має зібрати пшеницю з 500 га, а інші мають по 20 га кожний, кооператив не зможе функціонувати: малі фермери ніколи не скористаються комбайном у зручний для них час, що стане причиною конфліктів.

Особливу увагу необхідно звернути на стосунки між членами, бо в механізаторському кооперативі, справді, виникають причини для конфліктів: запізнення у передачі техніки наступному члену, її несправність. Безумовно, правила внутрішнього розпорядку повинні визначати порядок черговості, відповідальність тощо. Однак неможливо передбачити всі ситуації: взаєморозуміння, добра воля та відповідальність кожного дозволять знайти справедливі рішення, які задовольнять усіх.

Таким чином, необхідно зробити правильний вибір, з ким створювати механізаторський кооператив, немає потреби перетворювати кооператив у закриту структуру. Кооперативний принцип "відкритих дверей" діє в машинно-технологічних кооперативах настільки, наскільки дозволяє потужність техніки.

Майнові внески членів: члени можуть зробити внески до пайового фонду у вигляді техніки, яка їм належить. У цьому випадку техніка стає власністю кооперативу, а член є власником своєї частки. Пайовий внесок у вигляді техніки не забезпечує переважного (пріоритетного) права в її використанні, а також права забрати техніку у разі виходу з кооперативу. Член, який вносить у кооператив техніку, має такі ж права, як і інші члени, що зробили свої пайові внески в іншому вигляді.

Крім того, важливо правильно вибрати вид техніки, яку член може внести у кооператив як свій пай. Ця техніка не повинна постійно використовуватися членом, наприклад, якщо трактор потрібен для щоденного роздавання кормів худобі, він не може бути переданий кооперативу як пайовий внесок.

Під час формування ініціативної групи треба провести опитування своїх членів (за допомогою анкети), щоб дізнатися, яку техніку члени можуть запропонувати і якої вони потребують. Залежно від результатів анкети можна вирішити, яку техніку кооператив може прийняти у вигляді пайового внеску.

Необхідно уникати таких ситуацій, коли у випадку поломок або поганих погодних умов, кооператив буде неспроможний надавати послуги членам у тому обсязі, який заплановано. У даному випадку кооперативу доцільніше провадити невеликий обсяг діяльності з не членами (в межах 20% дозволених законом), або навіть використовувати техніку не в повному обсязі.

Перед створенням кооперативу (або при купівлі нової техніки вже існуючим кооперативом) доречно провести анкетування членів, щоб визначити їх потреби у кожній окремій одиниці техніки.

Якщо сукупність потреб нижча за загальну потужність техніки, можна залучати нових членів або вибрати менш потужну техніку та за нижчу ціну.

Якщо попит на одну окрему одиницю техніки недостатній, то, краще відмовитися надавати членам ці послуги. Як тільки наміри членів з використання техніки стануть відомими, можна визначити розмір пайових внесків за одиницю використання.

Внески до пайового фонду повинні бути дещо більшими, щоб забезпечити потребу в оборотному фонді, який не повинен бути великим у механізаторському кооперативі (за винятком тих випадків, коли сплата за послуги здійснюється членами після збирання урожаю). Потім цю суму треба поділити на кількість гектарів або на передбачену кількість днів використання техніки [54, С. 300-309].

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

ВИСНОВКИ

НУБІП України

У результаті вивчення й дослідження питань розвитку малих форм господарювання можна зробити такі висновки.

НУБІП України

Узагальнивши результати досліджень вчених, до малих форм господарювання в аграрному секторі економіки відносять малі сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства й сільські домогосподарства. Враховуючи вищезазначене, можна з упевненістю

НУБІП України

стверджувати, що разом усі малі форми господарювання забезпечують в останні роки вагому частку в структурі валового виробництва сільськогосподарської продукції (близько 45 %).

НУБІП України

Суб'єкти господарювання залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємництва, у тому числі до суб'єктів мікропідприємництва, середнього або великого підприємництва. Суб'єктами малого підприємництва є: фізичні особи – підприємці та юридичні особи – суб'єкти господарювання, у яких середня

НУБІП України

кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 млн євро (більше 400 млн грн). Серед них виокремлюють суб'єктів мікропідприємництва з такими обмеженнями: кількість працівників не перевищує 10 осіб та річний дохід не перевищує суму, еквівалентну 2 млн євро

НУБІП України

(більше 80 млн грн). У малих і середніх формах агробізнесу зосереджено більше 90 % зайнятих працівників і тут виробляється більше 85 % агропродукції, тому це два головні суб'єкти аграрної економіки. У малих підприємствах апріорі власники є, зазвичай, одночасно їх працівниками, тут формується статусна мотивація праці (умовно кажучи, господар і працівник в одній особі).

НУБІП України

Позитивним явищем в аграрній економіці можна вважати зростання кількості фермерських господарств і обсягів виробництва продукції в них як

перспективному виді малих форм господарювання в галузі. Нині фермери забезпечують майже 13 % валового виробництва агропродукції. Більшою мірою вони займаються вирощуванням зернових і зернобобових культур, соняшнику тощо.

Про характеристики економічного потенціалу сільських домогосподарств свідчать, що в них на кінець 2021 р. мешкали 12,5 млн осіб, серед яких працюючих осіб – 60 %, а осіб працездатного віку – 30,1 %. Вибіркові статистичні дані за цей рік свідчать, що 11,7 %, або розрахунково – 474,4 тис.

осіб у сільських домогосподарствах виробляють сільськогосподарську продукцію для власних потреб і на продаж. Саме така кількість сільського населення є потенційними засновниками й/або співзасновниками (членами, працівниками) малих форм ведення формального агробізнесу (фермерські господарства, малі підприємства, фізичні особи – підприємці) в найближчому майбутньому.

Провівши аналіз стану розвитку сільськогосподарських підприємств України, можна відзначити позитивні зрушення за показниками економічної ефективності виробництва продукції в суспільному секторі аграрної економіки.

Нині формальний сектор аграрної економіки представлений трьома групами товаровиробників, яким властиві свої особливості розвитку: великі, середні й малі підприємства, для яких у сучасних складних умовах 2023 р. й надалі окреслено засади подальшого розвитку у час воєнного і післявоєнного періодів, відповідно, на коротко- й середньострокову перспективи.

Для збільшення кількості фермерських господарств, зокрема сімейного типу, варто збільшити/перенаправити державну підтримку та підтримку із місцевих бюджетів територіальних громад, залучати міжнародні благодійні фонди й спонсорські кошти на розвиток малих форм агрогосподарювання на вирощування картоплі, овочів, садів як трудомістких виробництв, розвиток тваринництва, зокрема скотарства як менш ризикованого виду господарської діяльності в аграрному секторі економіки.

Оскільки очікується спад капітального інвестування в Сгалузі, нами систематизовано концептуальні засади розвитку різних видів сільськогосподарських підприємств для забезпечення розвитку аграрного сектору економіки, формальної зайнятості та трудових доходів населення, продовольчої безпеки країни, відновлення її експортного потенціалу в складних умовах воєнного й післявоєнного періодів.

Визначившись із стратегічними напрямками виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах необхідно скорегувати відповідну аграрну політику й державну підтримку, сформувати відповідний організаційний механізм функціонування їх різних видів на рівні держави, регіонів (областей) і територіальних громад тощо.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Збарський В.К. Економіка і управління підприємством: [навчальний посібник] // За ред. професора В.К.Збарського. К.: НУБіП України, 2018. 592 с.

2. Дослідження феномена підприємництва проводять багато вчених [Льчук М.М., Ус С.І., Дмитрук М.І. Теоретичні засади розвитку підприємництва. Економіка АПК. 2020. № 3. С. 100-110.

3. Збарський В.К. Економіка і управління підприємством: [навчальний посібник] / За ред. професора В.К.Збарського. К.: НУБіП України, 2018. 592 с.

4. Розвиток кооперативних відносин в аграрному секторі України. [монографія]; за ред. професора, член-кор. НААН М. А. Лендела /М. А. Лендел, В. К. Збарський, М. П. Талавири, Л. М. Газуда. К.: 2016. 331 с.

5. Дюк А.А. Концептуально-методичні засади оцінки організаційно-економічної соціалізації підприємництва на селі. Економіка АПК. 2020. № 4. С. 111-120.

6. Русанюк В.В. Державне регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі. Економіка АПК. 2021. № 1. С. 94-102.

7. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436 (із зм.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n461>.

8. Закон України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р. № 973 (із зм.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>.

9. Податковий кодекс законів України від 02.12.2010 № 2755 (із зм.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n5201>.

10. Статистична інформація, експрес-випуски, публікації. Вебсторінка Держстату України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.

11. Податковий кодекс законів України від 02.12.2010 № 2755 (із зм.).

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n5201>.

12. Статистичні щорічники України. Вебсторінка Держстату України.

URL: <http://ukrstat.gov.ua>.

13. Статистичні збірники «Робоча сила України». Вебсторінка

Держстату України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>

14. Статистичні збірники «Праця України». Вебсторінка Держстату

України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.

15. Статистичні збірники «Соціальний захист населення України».

Вебсторінка Держстату України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.

16. Статистичні збірники «Сільське господарство України».

Вебсторінка Держстату України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.

17. Статистичні збірники «Рослинництво України». Вебсторінка

Держстату України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.

18. Статистичні збірники «Тваринництво України». Вебсторінка

Держстату України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.

19. Статистичні збірники «Діяльність суб'єктів господарювання».

Вебсторінка Держстату України. URL: <http://ukrstat.gov.ua>.

20. Статистичні збірники «Діяльність суб'єктів великого, середнього,

малого та мікропідприємництва». Вебсторінка Держстату України. URL:

<http://ukrstat.gov.ua>.

21. Статистичні збірники «Баланси та споживання основних продуктів

харчування населенням України». Вебсторінка Держстату України. URL:

<http://ukrstat.gov.ua>.

22. Могильний О.М. Трансформація організаційно-правових форм

сільського господарства: від багатокладності до латифундації. Економіка

АПК. 2021. №1. С. 15-27.

23. Збарський В.К., Грибова Д.В. Малі форми господарювання як середовище формування середнього класу на селі. Науковий погляд: економіка та управління. 2019. № 3 (65). С. 198-206.

24. Збарська А.В., Алексеева Ю.Ю. Розвиток малих форм господарювання на селі в умовах формування територіальних громад. Економіка і суспільство. 2018. № 16. С. 335-342.

25. Збарський В.К., Алексеева Ю.Ю. Розвиток малих форм господарювання на селі в умовах формування територіальних громад. Економіка АПК. 2017. № 7. С. 23-29.

26. Баланюк І.Ф., Неміш Д.В. Розвиток особистих селянських господарств та їх трансформація у сімейні фермерські. Економіка АПК. 2020. № 2. С. 54-67.

27. Батюк Г., Ціцька Н. Роль і теоретична сутність малих форм господарювання у виробництві сільськогосподарської продукції. URL: http://visnik.kl.com.ua/joom/images/archive/econ/22-1_2015/5.pdf.

28. Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Теоретико-методологічні засади розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. Економіка АПК. 2021. № 8. С. 31-39.

29. Шпикуляк О.Г., Алексеева О.В. Розвиток фермерських господарств в організаційно-економічному забезпеченні зайнятості населення. Економіка АПК. 2021. № 4. С. 95-107.

30. Золотницька Ю. В. Становлення та розвиток сімейного фермерства у Польщі: досвід для України. Економіка АПК. 2020. № 2. С. 45-54.

31. Русанюк В.В. Сутність і цілі державної підтримки малого та середнього підприємництва в аграрному секторі. Економіка АПК. 2021. № 2. С. 102-111.

32. Регулювання міграції: прийом біженців з України. Вебсторінка.
URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/migration-management/migration-management-welcoming-refugees-ukraine_uk.

33. Закон України «Про особисте селянське господарство».
<https://zakon.rada.gov.ua/laws>.

34. Ланченко Є. О., Івченко В. М. Розвиток малих форм господарювання в аграрному секторі економіки. Економічний вісник університету. 2023. Вип. 56. С. 19-28.

35. Батюк Г., Ціцька Н. Роль і теоретична сутність малих форм господарювання у виробництві сільськогосподарської продукції. URL: http://visnik.kl.com.ua/joom/images/archive/econ/22-1_2015/5.pdf.

36. Ланченко Є.О. Розвиток соціально-трудових відносин в аграрній сфері: монографія. К.: ЦП «Компринт», 2022. 266 с.

37. Кісізь М.І. Макроекономічний інвестиційний процес у сільському господарстві України. Економіка АПК. 2021. №9. С. 19-30.

38. Свиноус Н.І., Гаврик О.Ю., Свиноус І.В., Ємчик Т.В., Сало І.А. Формування системи інституційного забезпечення інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств. Економіка та управління АПК. 2021. №1. С. 63-75.

39. Ланченко Є.О., Романенко О.О., Овдієнко І.Я. Демографічні процеси в сільській місцевості України. Екологічні та соціальні аспекти розвитку економіки в умовах євроінтеграції: ІХ Всеукр. наук.-практ. конф., м. Миколаїв, 26-28 жовтня 2022 р.: матеріали конф. Миколаїв, 2022. С. 159-162.

40. Павлов О.І., Дідух С.М., Барвіненко В.Д. Інклюзивний розвиток агрохолдингів в системі продовольчої безпеки України. Економіка та управління АПК. 2020. № 2. С. 64-72.

41. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність: монографія / Лупенко Ю.О., Шпикуляк О.Г., Малік М.Й. та ін. К.: ІНЦ «ІАЕ», 2017. 202 с.

42. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність: монографія / Лупенко Ю.О., Шпикуляк О.Г., Малік М.Й. та ін. К.: ІНЦ «ІАЕ», 2017. 202 с.

43. Шпикуляк О.Г., Алексєєва О.В. Розвиток фермерських господарств в організаційно-економічному забезпеченні зайнятості населення. Економіка АПК. 2021. № 4. С. 95-107.

44. Трутенко Г.О. Розвиток підприємницької діяльності в сільському господарстві України. Економіка АПК. 2021. № 1. С. 103-142.

45. Єрмаков О.Ю., Вакараш В.В., Вакараш В.М. Розвиток форм підприємницької діяльності в сільськогосподарському виробництві України: монографія. К.: ЦП «Компринт», 2013. 230 с.

46. Ланченко Є. О. Концептуальні засади розвитку сільськогосподарських підприємств. Економіка та управління АПК. 2022. Вип. 1. С. 96-108.

47. Паска І.М., Гринчук Ю.С., Радько В.І., Ткаченко К.В. Обґрунтування стратегії інноваційно-орієнтованого розвитку сільськогосподарських підприємств з виробництва молока. Економіка та управління АПК. 2021. № 1. С. 179-190.

48. Тулуш Л.Д., Грищенко О.Ю. Трансформація високотоварних господарств населення в суб'єкти підприємництва: податково-бюджетні аспекти. Економіка АПК. 2018. № 1. С. 40-52.

49. Корінець Р.Я., Малік Л.М. Інституціоналізація сімейних фермерських господарств у соціально-економічне середовище. Економіка АПК. 2018. № 4. С. 60-69.

50. Ланченко Є. О., Овдієнко І. Я., Романенко О. О. Використання людських ресурсів у сільськогосподарських підприємствах. Актуальні проблеми сучасного бізнесу: обліково-фінансовий та управлінський аспекти:

V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 22-23 березня 2023 р.: матеріали конф.

у 2-х ч. Ч. 2, Львів, 2023. С. 123-125.

51. Інформація Українського державного фонду підтримки фермерських господарств. Вебсторінка. URL: <https://udf.gov.ua>

52. Інформація Мінагрополітики України. URL:

<http://minagro.gov.ua/ark>.

53. Розвиток кооперативних відносин в аграрному секторі України. [монографія]; за ред. професора, член-кор. НААН М. А. Лендела /М. А.

Лендел, В. К. Збарський, М. П. Талавиря, Л. М. Газуда. К. : 2016. 331 с.

54. Соціально-економічний розвиток села: організаційно-економічні засади. За ред. В.К. Терещенко. К.: НАУ, 2003. 554 с.